

European Union
European Social Fund

MINISTRY OF EDUCATION & RELIGIOUS AFFAIRS
MANAGING AUTHORITY

Co-financed by Greece and the European Union

NSRF
2007-2013
EUROPEAN SOCIAL FUND

ΔΡΑΣΗ ΑΡΙΣΤΕΙΑ
‘Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟΝ 20° ΑΙΩΝΑ: Η
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟΝ
ΕΚΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟ’ (κωδ. 2644)

Αλεξάνδρα Πατρικίου

Η Γλώσσα, οι τόνοι και το Έθνος¹

Εισαγωγή

Το μονοτονικό καθιερώθηκε τον Φεβρουάριο του 1982 με το άρθρο 2 του νόμου 1228/1982. Το αίτημα βέβαια της όποιας τονικής απλοποίησης δεν προέκυψε με την ανάληψη της εξουσίας από το ΠΑΣΟΚ τον Οκτώβριο

¹ Η έρευνα για τη μελέτη αυτή έγινε για τη δράση «Η ελληνική ιστοριογραφία στον 20ό αιώνα. Προβληματισμοί για την εθνική ταυτότητα και τον εκμοντερνισμό» (επιστημονική επιτροπή: Έφη Γαζή, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Αντώνης Λιάκος), που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος «Αριστεία» και χρηματοδοτήθηκε από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Θα ήθελα από το σημείο αυτό να ευχαριστήσω τους Έφη Γαζή, Φίλιππο Κάραμποτ, Αλέξη Πολίτη και Peter Mackridge για την πολύτιμη βοήθειά τους.

του 1981 ούτε καν με τη Μεταπολίτευση. Στη Μεταπολίτευση ωστόσο, το γλωσσικό ζήτημα, πτυχή του οποίου ήταν η τονική απλοποίηση, έτσι όπως το γνωρίσαμε σε προηγούμενες περιόδους, έχει πλέον κλείσει. Σύμφωνα με το γλωσσολόγο Α.Φ. Χριστίδη μάλιστα, έχει πάψει να αποτελεί ένα από τα κατ' εξοχήν πεδία μέσα στα οποία διαδραματίζονται ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικές αντιπαραθέσεις², που σχετίζονταν με τη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας. Η θεσμική ενασχόληση του 1982 ήρθε να ρυθμίσει εκκρεμότητες του παρελθόντος. Ωστόσο, όπως είναι λογικό, η θεσμική διευθέτηση της γλωσσικής μορφής δε ρύθμισε κάθε πολιτική και κοινωνική αντιπαράθεση. Ας μην ξεχνάμε εξάλλου ότι επρόκειτο για μία περίοδο μετάβασης, κατά την οποία η απλοποιημένη δημοτική εδραιώθηκε οριστικά ως η εθνική γλώσσα.

Με δεδομένο ότι η καθιέρωση του μονοτονικού δεν προκάλεσε κάποιον ηθικό πανικό³ αλλά μάλλον επισφράγισε μια πρακτική που είχε ήδη αρχίσει δειλά να χρησιμοποιείται, θεωρώ ότι αρχικά χρειάζεται να γίνει μια συνοπτική εξιστόρηση του αιτήματος για τονική απλοποίηση (19^{ος}-20^{ός} αι.), προκειμένου να τεκμηριωθεί η διαχρονικότητά του.

Στην επόμενη ενότητα θα δοθεί έμφαση σε σχετικές πρωτοβουλίες καθώς στο δημόσιο λόγο για την τονική απλοποίηση στην πρώιμη Μεταπολίτευση. Κι εδώ πρέπει να διευκρινίσω ότι οι διεργασίες αυτές έχουν ξεκινήσει ήδη από την καθιέρωση της δημοτικής το 1976 και όχι με την τονική απλοποίηση του 1982. Επίσης, δε σταμάτησαν την επομένη της καθιέρωσης του μονοτονικού. Αντίθετα απλώθηκαν τουλάχιστον μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980⁴. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο των κοινωνικο-

² Α. – Φ. Χριστίδης, *Γλώσσα, πολιτική, πολιτισμός*, Αθήνα, Πόλις, 1999, σ. 80.

³ Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος, 1880-1980*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2001, σ. 94-100. Η Φραγκουδάκη θεωρεί ότι τη δεκαετία του 1980 το αντικείμενο της γλωσσικής δημόσιας διαμάχης είναι η παρακμή της ελληνικής γλώσσας.

⁴ Ενδεικτικά αναφέρονται και κάποια άρθρα των επόμενων δεκαετιών και μέχρι σήμερα από την εφ. *Καθημερινή*: Δημήτρης Σ. Ταμπάογλου «Πνευματική έκπτωση»; Χρήστος Γιανναράς, «Η

πολιτικών συγκυριών της πρώτης δεκαετίας της Μεταπολίτευσης που συνηγόρησαν στη δημιουργία δημόσιου διαλόγου μεταξύ πολιτών, διανοούμενων, καθηγητών πανεπιστημίου, πολιτικών φορέων κλπ, θα αναδειχθούν τα βασικά επιχειρήματα που αρθρώθηκαν από την κάθε πλευρά. Εφόσον, μάλιστα, η γλώσσα αποτελεί δομικό στοιχείο για την κατασκευή της φαντασιακής εθνικής κοινότητας⁵, η εξέταση της επιχειρηματολογίας σχετικά με την τονική απλοποίηση θα συμβάλει στη μελέτη του «γλωσσικού εθνικισμού» και των τρόπων με τους οποίους η γλώσσα απεικονίζει την «ψυχή του έθνους»⁶.

Την ίδια περίοδο, τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης δηλαδή, εκδόθηκαν μερικά από τα βασικότερα δημοσιεύματα σχετικών με το γλωσσικό ζήτημα. Το γλωσσικό ζήτημα πέρασε στην ιστορία, επιστημονικά. Η εξέταση της σχετικής ιστοριογραφικής παραγωγής των ετών 1973-1977 και συγκεκριμένα η έκδοση τεσσάρων βασικών (ίσως και μέχρι σήμερα) δημοσιευμάτων του Αλέξη Δημαρά, της Ρένας Σταυρίδη-Πατρικίου και της Άννας Φραγκουδάκη⁷ θα συμβάλει ουσιαστικά όχι μόνο στην ευρύτερη κατανόηση της εποχής, αλλά στο πώς τη στιγμή της θεσμικής διευθέτησης, η επιστημονική κοινότητα είδε το γλωσσικό ζήτημα ως παρελθόν. Η ενότητα θα εστιάσει περισσότερο στη διερεύνηση του τι σήμαινε για το πλαίσιο η πύκνωση αυτή της ιστοριογραφικής

γλωσσική μεταρρύθμιση Ράλλη», (28 Απριλίου 1996)· του ίδιου, «Με Παρθενώνα αλλά χωρίς γλωσσική συνέχεια», (9 Απριλίου 2006). Βλ. και I.K. Τσέγκος, Θ.Ν. Παπαδάκης, Δ. Βεκιάρη, *Η έκδικοση τών τόνων. Η επίδραση τών 'αρχαίων έλληνικών' και τού 'μονοτονικού' στην ψυχοεκπαιδευτική εξέλιξη τού παιδιού*, Αθήνα, Έναλλακτικές εκδόσεις, 2005.

⁵ Peter Mackridge, «A Language in the Image of the Nation: Modern Greek and Some parallel cases», στο Roderick Beaton και David Ricks (επιμ.), *The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism and the Uses of the Past (1797-1896)*, Σαρέν, Ashgate, σ. 177 (177-187).

⁶ E.J. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος και πραγματικότητα*, μτφρ. Χρ. Νάντρις, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1994, σ. 134-143.

⁷ Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. (Τεκμήρια ιστορίας)*, τόμ. Α' & Β', Αθήνα, Ερμής, 1973 & 1974· Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, *Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα*, Αθήνα, Ερμής, 1976· Άννα Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, Αθήνα, Κέδρος, 1977 και *Ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός και ο γλωσσικός συμβιβασμός του 1911*, Ιωάννινα, Επιστημονική επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1977.

παραγωγής, παρά στον εκτενή σχολιασμό των ίδιων των βιβλίων. Αυτό γιατί η ένταξη στο πλαίσιο (contextualization) καθιστά ακόμη πιο σαφή τη σύζευξη γλωσσικών ζητημάτων με ευρύτερα πολιτισμικά, πολιτικά και κοινωνικά θέματα· μια διαπίστωση, χωρίς την οποία η κατανόηση της καθιέρωσης της δημοτικής και του μονοτονικού δε θα ήταν δυνατή.

Επιπλέον, όπως σε κάθε δημοσίευμα τέτοιου είδους, οι προσωπικές επιλογές (π.χ. σπουδές στο εξωτερικό την περίοδο της Χούντας) όρισαν το ερευνητικό πεδίο. Η μακρά περίοδος κύησης και εργασίας, προτού αυτή βγει στη δημόσια σφαίρα, είναι σαφές ότι προηγήθηκε του επαναπροσδιορισμού του γλωσσικού ζητήματος, όπως αυτός εκδηλώθηκε στην πρώιμη Μεταπολίτευση. Ταυτόχρονα, ωστόσο, οι συγκεκριμένοι ερευνητές με αυτά τους τα δημοσιεύματα συνέβαλαν στον ίδιο αυτό επαναπροσδιορισμό. Άρα, τα δημοσιεύματα αυτά όσο ήταν τεκμήρια της εποχής τους, τόσο αποτελούσαν και δρώντα υποκείμενα. Ο στόχος της συγκεκριμένης ενότητας είναι να σχολιάσει τα ερμηνευτικά σχήματα που προτάθηκαν και να αναδείξει τις κεντρικές συγκλίσεις και αποκλίσεις τόσο μεταξύ τους όσο και με παγιωμένες αντιλήψεις και αφηγήσεις. Τελικά, η μελέτη της ιστοριογραφικής παραγωγής στην πρώιμη Μεταπολίτευση στοχεύει να εξετάσει την υπόθεση εργασίας περί «κλεισμένου» γλωσσικού ζητήματος.

Συνοπτική εξιστόρηση του αιτήματος για τονική απλοποίηση (19^{ος}-20^{ος} αι.)

Η τονική απλοποίηση εντάσσεται οργανικά στο ζήτημα της ορθογραφίας της γλώσσας. Το πώς θα γραφόταν η νεοελληνική ήταν εξίσου σημαντικό με το ποια ελληνική θα μιλιόταν⁸. Από τη στιγμή που τα τονικά σημάδια προέρχονταν από τους ελληνιστικούς χρόνους, δηλαδή δεν ήταν προϊόν νεώτερο, τότε η όποια απαλοιφή τους «διαρρήγνυε» έναν (ακόμη) δεσμό με την αρχαιότητα. Πριν την ανάλυση, ωστόσο του τι σήμαινε η απάλειψη ή διατήρηση του πολυτονικού, θα γίνει μια σταχυολόγηση των προτάσεων, των σχεδίων και των κινήσεων για τονική απλοποίηση, ώστε να τεκμηριωθεί η ιστορικότητα του ζητήματος. Εστιάζω κυρίως σε εκείνες τις προτάσεις/σχέδια/κινήσεις όπου παρουσιάζονται και διευκρινίζονται με κάποιο τρόπο οι λόγοι για τους οποίους προτείνεται η όποια απλοποίηση.

Πρόταση για φωνητική ορθογραφία που βασιζόταν κυριολεκτικά στην ομιλούμενη γλώσσα και ικανοποιούσε την άμεση ανάγκη για πρακτική και λαϊκή εκπαίδευση έκανε ο Γ. Βηλαράς⁹ με το βιβλίο του *Η ρομενική γλώσσα* (Κέρκυρα, 1814). Στην πρόταση του Βηλαρά δεν υπάρχει κανένα τονικό σημάδι και απλοποιούνται πλήρως οι δίφθογγοι (ει, οι, αι, ευ κλπ), αν και διατηρεί το «ήτα» και το «γιώτα». Για τον Κ.Θ. Δημαρά, ο Βηλαράς εφάρμοσε με αυστηρότητα δημοτικιστικές ιδέες και ενσάρκωνε

⁸ Peter Mackridge, *Language Question and National Identity in Greece, 1766-1976*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2009, σ. 24-5.

⁹ Στο ίδιο, σ. 145-8.

μια νέα μορφή αγωνιστή-λογοτέχνη, που αναδείχθηκε στο πλαίσιο προετοιμασίας για την ελληνική επανάσταση¹⁰.

Από τα χρόνια του Αγώνα μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1870 υπήρξε μια αξιοσημείωτη σύμπνοια σχετικά με το γλωσσικό, αφενός λόγω του ίδιου του Αγώνα για την ανεξαρτησία, και αφετέρου λόγω του ότι οι σχετικές προεπαναστατικές έριδες δεν είχαν ακόμη κατασταλάξει σε σαφέστερες αντιμαχόμενες πλευρές¹¹. Το 1884 ο Νικόλαος Φαρδύς εξέδωσε τη *Διατριβή περι ατονου και απνευματιστου γραφης της ελληνικης γλωσσης* (Μασσαλία, 1884), στην οποία πρότεινε την πλήρη κατάργηση των τόνων και των πνευμάτων, καθώς πίστευε ότι η απλοποίηση μιας γλώσσας είναι «πραγματικον εθνικον ευεργετημα»¹². Το 1889 πρότεινε να σημειώνεται ένα διακριτικό σημάδι (δηλ. η οξεία) μόνο εκεί όπου είναι ιδιαίτερη ανάγκη. Οι προτάσεις του αυτές ωστόσο δε φαίνεται να προκάλεσαν κάποια εκτεταμένη αντίδραση¹³.

Ένας από τους επικριτές του Φαρδύ έγραψε το 1887 ότι ο «πρώτος προσήλυτος» του Φαρδύ¹⁴, ήταν «ο γνωστός λόγιος Ισίδωρος Σκυλιτζής», ο οποίος με ομιλία του στον «Παρνασσό» πρότεινε «ν' αποσκορακισθώσιν η ψιλή και η βαρεία»¹⁵. Συγκεκριμένα, στις 4 Νοεμβρίου 1886 ο Σκυλίτσης είχε δώσει μια διάλεξη με τίτλο «Περί άρσεως ματαιοπονίας» με θέμα την ορθογραφία, όπου πρότεινε ένα μονοτονικό ορθογραφικό σύστημα, σύμφωνα με το οποίο έπρεπε να σημειώνεται μόνο η δασεία και η

¹⁰ Κ.Θ. Δημαράς, *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Γνώση, 2000, σ. 244, 247.

¹¹ Έλλη Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Οψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα, Πολύτροπο, 1988, σ. 99-118.

¹² Φαρδύς, *Διατριβή...*, ό.π., σ. θ'. Διευκρίνισε μάλιστα ότι η απλοποίηση αυτή αφορά μόνο τη νέα ελληνική γλώσσα, και όχι την αρχαία (σ. ι').

¹³ Τα κυριότερα άρθρα δημοσιεύτηκαν στον *Νεολόγο* της Κωνσταντινούπολης (12 Ιανουαρίου 1885 και 11 Σεπτεμβρίου 1886) και στο *Δελτίο της Εστίας* (4 Ιανουαρίου 1887). Τις πληροφορίες αυτές τις αντλώ από το ίδιο το δεύτερο βιβλίο του Ν.Β. Φαρδύ, *Περι ατονου και απνευματιστου γραφης της νεωτερας ελληνικης γλωσσης. Μαρτυριαι και αποδειξεις*, Αθήνα, 1889. Και ο Τριανταφυλλίδης («Ορθογραφία», ό.π., σ. 56) το ίδιο ισχυρίζεται.

¹⁴ Ο Φαρδύς (*Περι ατονου*, 1889, ό.π., σ. 19) βέβαια διευκρίνισε ότι, αν και η πρόταση του Σκυλίτση τον τιμούσε, δε συμφωνούσε απολύτως με αυτά που έλεγε.

¹⁵ [Επιστολή], *Δελτίον της Εστίας*, αρ. 523, 4.1.1887, σ. 2.

περισπωμένη, ενώ όταν το τονικό σημάδι θα έλειπε, εννοείται ότι η λέξη θα τονιζόταν στη λήγουσα¹⁶. Θεωρούσε ότι πρόκειται για ζήτημα αναπόφευκτα επαναστατικό, που θα εξοικονομούσε χρόνο και χρήμα¹⁷. Διευκρίνιζε βέβαια ευθύς εξαρχής ότι η πρότασή του δεν αποτελούσε «αυθάδ[η] καινοτομία, δι' ἣν αἰ σκιαὶ τῶν προγόνων θα ἐφριπτον» και ότι διαφωνούσε πλήρως με εκείνους που ήθελαν την πλήρη κατάργηση, την οποία έβλεπε «ου μόνον ασεβῆ προς την προγονικὴν γραφὴν, ἀλλὰ και απομακρύνουσιν ἡμῖν τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἴσως ὑπο τῶν ἐπερχομένων γενεῶν κατορθωθῆ ἡ ἐξεύρεσις τῆς πάλαι προφορᾶς»¹⁸.

Με το 1888 και το *Ταξίδι του Ψυχάρη* ξεκίνησε η αντιπαράθεση δημοτικιστῶν και καθαρολόγων, η οποία λίγα χρόνια αργότερα οδήγησε και στα αιματηρά επεισόδια *Ευαγγελικῶν και Ορεσטיακῶν*¹⁹. Το πέρασμα, λοιπόν, στον 20^ο αἰώνα σήμανε τη διαμόρφωση και δυναμική εμφάνιση του δημοτικιστικῶν κινήματος· ενός κινήματος, μέσα στο οποίο φάνηκε ξεκάθαρα η «πρόσκρουση της νεωτερικότητας στις αδράνειες της ελληνικῆς κοινωνίας και στη λογική της στασιμότητας που τη διείπε»²⁰.

Ο Μένος Φιλήντας στην *Γραμματικὴ της Ρωμαϊκῆς γλώσσας* (1907), χρησιμοποίησε πολυτονικό, ἀλλὰ θεωρούσε ότι ἔπρεπε η γλώσσα να ἀπαλλαγεί ἀπὸ αὐτὴ τη «σκοτούρα», που «τίποτε ἄλλο δέ μας δίνει, οὔτε

¹⁶ I. Ισιδωρίδης Σκυλίσης «Περὶ ἀρσεως ματαιοπονίας ἐν τῷ γράφειν, τυπογραφείν και στοιχειοχρτείν», *Παρνασσός*, τόμ. I', 3 (Νοέμβριος 1886), σ. 105-117· του ἴδιου, «Σταθείτε, μη τρέχωμεν!», *Εθνικὸν Ἡμερολόγιον* Κ. Σκόκου, 1889, σ. 56. Πρβλ. «Αἱ γραφικαὶ προτάσεις», *Αἰών*, αρ. 48, 6.11.1886. Ὅλα αὐτὰ τα δημοσιεύματα προκάλεσαν τὴν ἀντίδραση του Χατζιδάκι, με τον οποίο ἔγινε ἕνας δημόσιος διάλογος με ἀρθρογραφία στις εφημερίδες. Για τις παραπομπές βλ. Μ. Τριανταφυλλίδης, «Ὀρθογραφία», ὁ.π., σ. 133.

¹⁷ Σκυλίσης, «Περὶ ἀρσεως ματαιοπονίας...», ὁ.π., σ. 112 και 117. Περισσότερα για τον Σκυλίτη, βλ. Αλέξης Πολίτης, «Ἡ ἀγάπη για τὴν ποίηση και οἱ ἀναγκαστικὲς μεταφράσεις πεζογραφίας. Ὁ Ἰωάννης Ισιδωρίδης Σκυλίτης αυτοβιογραφείται» στο Αγγέλα Καστρινάκη κ.ά. (επιμ.), *Πολυφωνία. Φιλολογικά μελετήματα ἀφιερωμένα στον Σ.Ν. Φιλιππίδη*, Ἡράκλειο, ΠΕΚ και Εκδόσεις Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Κρήτης, 2009, σ. 47-104.

¹⁸ Σκυλίσης, «Περὶ ἀρσεως ματαιοπονίας...», ὁ.π., σ. 105-6.

¹⁹ Για τα επεισόδια ενδεικτικὰ βλ. τον ἀφιερωματικὸ τόμο *Ευαγγελικά 1901 – Ορεσטיακά 1903 νεωτερικὲς πιέσεις και κοινωνικὲς ἀντιστάσεις*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικῶν Πολιτισμοῦ και Γενικῆς Παιδείας, 2005 και Philip Carabott, «Politics, Orthodoxy and the Language Question in Greece», *Journal of Mediterranean Studies*, 1993, 3/1: 117-138.

²⁰ Ρένα Σταυριδῆ-Πατρικίου, *Γλώσσα, ἐκπαίδευση και πολιτικὴ*, Αθήνα, Ὀλκός, 1999, σ. 15.

φελάει πολύ και για την ιστορική ορθογραφία, ἀφοῦ καθαφτὸ ἀρχαῖα δὲν εἶναι τὰ σημάδια τῶν τόνων»²¹. Ο Φιλήντας ἐδῶ κάνει χρήση του επιχειρήματος περὶ ἀλεξανδρινῆς προέλευσης των τόνων, υπονοώντας κατὰ συνέπεια ὅτι ἡ σύνδεση με τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα ἐπιτυγχάνεται μέσω τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τοὺς τόνους καὶ ὄχι μέσω τῆς διατήρησής τους. Ἀς μὴν ξεχνάμε, ἐξάλλου, ὅτι ἡ ἀναγνώριση τῆς ἐνιαίας γλώσσας ὡς το κατ' ἐξοχὴν ὁμογενοποιητικὸ στοιχεῖο τοῦ ἐθνικοῦ συνόλου²² δὲν εἶχε πάψει νὰ ὑπάρχει ὡς αἴτημα. Πρότεινε, λοιπόν, ὁρισμένες μικρότερες ἀπλοποιήσεις, κυρίως ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὴν περισπωμένη καὶ τὴν βαρεία²³. Ο ἴδιος ὁ πρόλογος τοῦ βιβλίου ἀπὸ τὸν Ψυχάρη, καθὼς καὶ τὰ σχόλιά του ἐπὶ των προτάσεων τοῦ Φιλήντα γιὰ τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα μᾶς δείχνει με σαφήνεια τὴ σύνδεση τῆς τονικῆς ἀπλοποίησης με τὸ δημοτικισμό, χωρὶς αὐτὸ νὰ συνεπάγεται μίᾳ ἀρραγῆ καὶ συνεπῆ στάση τοῦ κινήματος ἀπέναντι στο ζήτημα των τόνων.

Ο μαχητικὸς δημοτικιστὴς, Ἀλέξανδρος Πάλλης, δημοσίευσε με κεφαλαία καὶ χωρὶς τόνους τὴ μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης τὸ 1910²⁴, καθὼς καὶ λίγα χρόνια ἀργότερα ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου τοῦ στο συγκεντρωτικὸ τόμο *Κούφια Καρῦδια* με τὸ ψευδώνυμο Λέκα Ἀρβανίτη²⁵. Τὸ 1910 ἐπανέκδωσε καὶ τὸ βιβλίο *Ταμπουράς καὶ κόπανος*²⁶, ὅπου κατάργησε τὰ πνεύματα, τόνιζε τὶς υπερμονοσύλλαβες λέξεις ὅταν δὲν εἶχαν τόνο στὴ λήγουσα, ἀλλὰ δὲν τόνιζε τὰ μονοσύλλαβα (εκτὸς ἀπὸ

²¹ Μένος Φιλήντας, *Γραμματικὴ Ρωμαϊκῆς γλώσσας*, τόμ. πρῶτος, Ἀθήνα 1907, σ. 53. Πρὸβλ. ἀνώνυμο σχόλιο περὶ γραμματικῆς «Μένος Φιλήντας», π. *Ημερολόγιον Σκόκου*, τόμ. 19, ἀρ. 1, σ. 42.

²² Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *Γλῶσσα, ἐκπαίδευση...*, ὅ.π., σ. 10.

²³ Μ. Φιλήντας, ὅ.π., σ. 55-7. Πρὸβλ. γιὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ Φιλήντα περὶ ιστορικῆς ορθογραφίας καὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὴν βαρεία τὰ ἀρθρα τοῦ στο π. *Ο Νουμάς: «Ἡ ορθογραφία»*, (Κυριακὴ 31 τοῦ Οχτώβρη 1904), χρόνος Β', ἀριθ. 120, σ. 12 καὶ «Γλωσσολογικά: Χρῖστος», (Κυριακὴ 24 τοῦ Θεριστῆ 1907), χρόνος Ε', ἀριθ. 253, σ. 7-8.

²⁴ *Ἡ Νέα Διαθήκη κατὰ τὸ Βατικανὸ χερσόγραφο μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν Ἀλέξ. Πάλλη*, Λίβερπουλ 1910. Ἡ μετάφρασή του, μέρος τῆς ὁποίας εἶχε δημοσιευτεῖ στὴν ἐφ. *Ἀκρόπολις* (9.9 – 20.10.1901) καὶ εἶχε ὀδηγήσει στὰ λεγόμενα Εὐαγγελικά, δημοσιεύτηκε ἀρχικὰ σὲ πολυτονικὸ, *Ἡ Νέα Διαθήκη κατὰ τὸ Βατικανὸ χερσόγραφο*, μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν Ἀλέξ. Πάλλη, Λίβερπουλ 1902.

²⁵ Λέκα Ἀρβανίτη μαλλιαροῦ [Ἀλέξανδρος Πάλλης], *Κούφια Καρῦδια*, Λίβερπουλ 1915.

²⁶ Ἀλέξανδρος Πάλλης, *Ταμπουράς καὶ κόπανος*, δεῦτερη χιλιάδα, Τυβίγγη 1910.

σπάνιες εξαιρέσεις). Ο Πάλλης διατήρησε μια ποικιλία στάσεων απέναντι στην τονική απλοποίηση, γεγονός που αναδεικνύει ενδεχομένως τις ποικίλες συγκυρίες, κατά τις οποίες εκδόθηκαν τα εκάστοτε βιβλία. Άλλη η συγκυρία του 1902, αμέσως μετά τα Ευαγγελικά, και άλλη του 1910 μετά το κίνημα στο Γουδί και την επικείμενη άνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία.

Το αίτημα για τονική απλοποίηση, ωστόσο, δεν περιοριζόταν στους δημοτικιστικούς κύκλους. Ο Γεώργιος Χατζιδάκις το 1910 πρότεινε την τονική απλοποίηση για το δημοτικό σχολείο, ώστε να γίνουν όσο το δυνατόν απλούστερα τα πρώτα γλωσσικά μαθήματα και να διευκολυνθούν οι μικροί μαθητές²⁷. Είναι λογικό ότι η υποστήριξη της τονικής απλοποίησης (έστω περιορισμένα) από τον διαπρεπή γλωσσολόγο και υποστηρικτή της καθαρεύουσας έδωσε ένα σοβαρό επιχείρημα στο αίτημα αυτό, τόσο ώστε να εκφέρεται πλέον και από επίσημα βήματα²⁸. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα του Σίμου Μενάρδου, γενικού γραμματέα της Ακαδημίας Αθηνών το 1926²⁹ και του Δημήτριου Μπαλάνου, προέδρου της Ακαδημίας το 1939³⁰, οι οποίοι αξιοποίησαν τη στάση του Χατζιδάκι για την προώθηση του αιτήματος³¹. Και ο ίδιος Χατζιδάκις από το βήμα της Ακαδημίας εκφράστηκε υπέρ της κατάργησης του πολυτονικού το 1929³², αλλά η πρόταση αποσιωπήθηκε και δεν καταγράφηκε στα πρακτικά, καθώς αντέδρασε φιλόλογος

²⁷ Γ. Χατζιδάκις, «Ακαδημαϊκά αναγνώσματα περί του γραπτού ημών λόγου», *Επιστημονική Επετηρίς* (Πανεπιστημίου Αθηνών), τόμ. Στ' (1909-1910), Αθήνα 1911, σ. 85-6 (25-89).

²⁸ Δημήτρης Φ. Χαραλάμπους 1993. «Οψεις του γλωσσικού ζητήματος στην Ελλάδα: Από τη Δίκη των τόνων στην καθιέρωση του μονοτονικού (1941-1982)», *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 18: 41-2 (39-62).

²⁹ «Εκθεσις του Γεν. Γραμματέως κ. Σ. Μενάρδου», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 1926, σ. 286 (274-287).

³⁰ «Προεδρικός Λόγος», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* (12 Ιανουαρίου 1939), σ. 11 από το Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 56.

³¹ Χαραλάμπους, *ό.π.*, σ. 42.

³² Παύλος Νιρβάνας, «Η ορθογραφία μας» & «Η απλοποιήσις του τονισμού», *εφ. Εστία*, αρ. 12368-9, 23 & 24.2.1929.

καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών³³. Βρίσκουμε, ωστόσο, σχετικές αναφορές στην εφ. *Εστία* από τον Παύλο Νιρβάνα, σύμφωνα με τον οποίο ο Χατζιδάκις χαρακτήρισε τους τόνους «μπιχλιμπίδια» που περισσεύουν:

Τὸ γεγονός εἶνε, ὅτι ὁ κ. Χατζηδάκης ἐζήτησεν, ἐνώπιον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὴν ἀπλοποίησιν τοῦ τονισμοῦ, τοῦ μεγάλου καὶ περιττοῦ αὐτοῦ βασάνου τῆς νεοελληνικῆς γραφῆς. Καὶ πόσον χαριτωμένα τὴν ἐζήτησεν. Οἱ θεωροῦντες τὰς ψιλὰς καὶ τὰς δασείας καὶ τὰς ὀξειάς καὶ τὰς βαρείας καὶ τὰς περισπωμένας ὡς γλωσσικὸν σακροσάντο, ἐὰν δὲν ἦτο ὁ κ. Χατζηδάκης, ποῦ ὠμιλοῦσε, θὰ ἔσπευδον νὰ κρούσουν τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου καὶ νὰ καλέσουν τὴν φρουρὰν τῶν γλωσσαμυντόρων εἰς τὰ ὄπλα, διὰ τὴν διάσωσιν τῆς κινδυνευούσης θείας γλώσσης τῶν προγόνων μας³⁴.

Ἡ στάση αὐτὴ τοῦ Χατζιδάκι αφενός ταίριαζε με τὸ αἶτημα γιὰ ενιαία γλώσσα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος καὶ ἀφετέρου ἡ τονικὴ ἀπλοποίηση μποροῦσε νὰ διευκολύνει τὴν ἐκμάθησιν τῆς καθαρεύουσας.

Ἐπιστρέφοντας στὸ 1912, ὁ ἐθνικιστὴς δημοτικιστὴς³⁵ Πέτρος Βλαστός, ἀκόλουθος τῆς ψυχαρικῆς γλώσσας, δημοσίευσε τὰ *Κριτικὰ Ταξίδια*, στὸ ὁποῖο μετὰξὺ ἄλλων ὀρθογραφικῶν ἀπλοποιήσεων κράτησε μόνον τὴν ὀξειά καὶ κατάργησε πλήρως τὰ πνεύματα³⁶. Τὸ 1914 ἐξέδωσε τὴν *Γραμματικὴ τῆς Δημοτικῆς*, ὅπου διατύπωσε καὶ τοὺς σχετικoὺς κανόνες³⁷, σύμφωνα με τοὺς ὁποῖους ὁ τόνος ἀνέβαινε στὶς τρισύλλαβες λέξεις (π.χ. ὁ ἄνθρωπός μου) καὶ διατηροῦνταν στὶς ἐρωτηματικὲς ἀντωνυμίες «πού» καὶ «πῶς».

³³ Γιώργος Παπαναστασίου, *Νεοελληνικὴ ὀρθογραφία. Ἱστορία, θεωρία, ἐφαρμογή*, Θεσσαλονίκη, Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 2009, σ. 170.

³⁴ Π. Νιρβάνας, «Ἡ ἀπλοποίησις ...», ὁ.π.

³⁵ Περισσότερα γιὰ τὸν Βλαστό βλ. τὸ σχετικὸ λήμμα ἀπὸ τὴν Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου στὸ *Ἡ παλαιότερη πεζογραφία μας. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς ὡς τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον*, τόμ. Γ': 1900-1914, Σοκόλη, Αθήνα, 1997, σ. 8-49 (ειδικὰ γιὰ τὸ σύστημα ἰδεῶν τοῦ βλ. σ. 21-4). Βλ. καὶ P. Mackridge, *Language Question*, ὁ.π., σ. 261, 280-1, 297.

³⁶ Πέτρος Βλαστός, *Κριτικὰ ταξίδια*, Αθήνα 1912. Ὅλα τὰ ἐπόμενα βιβλία τοῦ τα ἐξέδωσε σὲ μονοτονικὸ σύστημα.

³⁷ Πέτρος Βλαστός, *Γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς*, Αθήνα, *Εστία* 1914, σ. 7-9.

Το 1913, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης συνέταξε για το *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου* μια μελέτη για την ορθογραφία, στην οποία, αφότου παρουσίασε και σχολίασε τις προτάσεις για τονική απλοποίηση που είχαν γίνει μέχρι τότε, εξέθεσε και τις δικές του σχετικές απόψεις. Κατέγραψε τους κανόνες ενός κάπως απλοποιημένου πολυτονικού, τη στιγμή που θεωρούσε βέβαια ότι το ζήτημα του τονισμού είναι «το μεγαλύτερο βάσανο της ορθογραφίας μας» και το μόνο «γιατρικό» είναι η κατάργησή τους ή η διατήρηση μόνο της οξείας³⁸. Η δική του πρόταση, μετά από λεπτομερή παρουσίαση των διαφόρων προτάσεων, ήταν να μπαίνει η οξεία μόνο σε εκείνες τις πολυσύλλαβες λέξεις, οι οποίες πραγματικά τη χρειάζονται για την ορθή ανάγνωσή τους³⁹. Τη θέση αυτή ωστόσο την αναθεώρησε αργότερα (1932), προτείνοντας τη διατήρηση της οξείας⁴⁰.

Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου, η «Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών» κατέθεσε υπόμνημα στον Μεταξά, από τον οποίο ζητούσε την τονική απλοποίηση. Η επιτροπή των λογοτεχνών, που έκανε το αίτημα, περιελάμβανε τον Κλέωνα Παράσχο, τον Γιώργο Θεοτοκά και τον Άγγελο Τερζάκη⁴¹. Ο Τριανταφυλλίδης, υπεύθυνος σύνταξης της σχολικής γραμματικής, θεωρούσε σωστές τις αλλαγές που ζητούσε η Εταιρεία Συγγραφέων, αν και υπονόμευαν την προσπάθεια συγκρότησης ορθογραφικού συστήματος της δημοτικής για το σχολείο:

Φυσικά δεν είναι ανάγκη οι λογοτέχνες ν' ακολουθήσουν σε όλα την ορθογραφία της σχολικής γλώσσας. Ίσως ή και πιθανό να πρέπη ή να είναι σωστό να προβούν σε μερικές ακόμη αλλαγές, ιδίως σχετικά με την απλοποίηση του τονικού συστήματος. Από

³⁸ Μ. Τριανταφυλλίδης, «Ορθογραφία», *ό.π.*, σ. 73-7.

³⁹ Στο ίδιο, σ. 83 και 121.

⁴⁰ Γ. Παπαναστασίου, *ό.π.*, σ. 172. Πρβλ. Μανόλης Τριανταφυλλίδης, «Το πρόβλημα της ορθογραφίας μας», *Απαντα*, τόμ. 7: *Γλωσσικό ζήτημα και γλωσσοεκπαιδευτικά Δ' Ορθογραφικά-Παιδαγωγικά*, Θεσσαλονίκη, 1965, σ. 167-238 και ιδ. 217-224.

⁴¹ Εμμανουήλ Κριαράς, «Η τονική μεταρρύθμιση», *π. Λόγος και Πράξη*, τόμ. Β' (άνοιξη 1979), σ. 24 (19-29).

το άλλο όμως μέρος δεν το νομίζω σωστό να καλλιεργήσωμε στο μέλλον δύο ορθογραφικά συστήματα στη δημοτική μας, το ένα στη σχολική δημοτική και το άλλο στην εξωσχολική ή τη συγγραφική⁴².

Λίγα χρόνια αργότερα και εν μέσω Κατοχής, μεγάλη αντίδραση προκάλεσε η έκδοση δύο φυλλαδίων του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ι.Θ. Κακριδή, σε μονοτονικό (1941)⁴³. Το μονοτονικό που προέκρινε ο Κακριδής έμοιαζε με αυτό του Βλαστού και του Τριανταφυλλίδη (του 1932). Είχε, δηλαδή, καταργήσει πλήρως τα πνεύματα, την περισπωμένη και την βαρεία, διατήρησε την οξεία σε όλες τις λέξεις (και στις μονοσύλλαβες) και έβαλε μικρή παύλα στα εγκλιτικά (π.χ. κατάχτησή-τους). Η αντίδραση που προκλήθηκε και οδήγησε τον Κακριδή στο Πειθαρχικό Συμβούλιο και σε δίμηνη προσωρινή απόλυση δεν οφειλόταν αποκλειστικά στις απόψεις του σχετικά με την τονική απλοποίηση, μολοντί βέβαια οι ίδιες οι γλωσσικές επιλογές του ήταν άμεσα συνδεδεμένες με την οπτική του απέναντι στον αρχαίο πολιτισμό και τη σχέση του με το σύγχρονο. Φαίνεται όμως ότι αυτές στάθηκαν η κατάλληλη αφορμή για τους καθαρολόγους της Φιλοσοφικής του Πανεπιστημίου Αθηνών να κατηγορήσουν τον Κακριδή για «αντεθνική» δράση και να επιχειρήσουν την απομάκρυνσή του.

Ο Κακριδής, ωστόσο, δεν ήταν ο μόνος που μέσα στην Κατοχή ανέλαβε την πρωτοβουλία της τονικής απλοποίησης. Το π. Κλωστοϋφαντουργική Εγκυκλοπαίδεια (1943-1945) εφάρμοσε ένα

⁴² Επιστολή (Φεβρουάριος 1939) Μανόλη Τριανταφυλλίδη προς Κ. Παράσχο, Α. Τερζάκη, Γ. Θεοδοκά στο Αρχείο Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Σειρά: Β. Γλωσσοεκπαιδευτικό Αρχείο, φακέλος Β 15. Ορθογραφικά, υποφάκελος Β 7. Οι λογοτέχνες και η ορθογραφική απλοποίηση 1938-1939.

⁴³ Για τη Δίκη των τόνων, ενδεικτικά βλ. Αγγέλα Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία στην παραγμένη δεκαετία του 1940-50*, Πόλις, 2005, σ. 107-109· Ρ. Mackridge, *Language Question*, ό.π., σ. 306-310· Αλεξάνδρα Πατρικίου, «Ξαναδιαβάζοντας τη Δίκη των Τόνων στη συγκυρία της Κατοχής» στο Κ. Αρώνη-Γσίχλη κ.ά. (επιμ.), *Η Ελλάδα της νεωτερικότητας. Κοινωνικές κρίσεις και ιδεολογικά διλήμματα (19^{ος}-20^{ος} αιώνας). Κείμενα για την Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου*, ΠΜΣ Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, Παπαζήσης, 2014, σ. 187-205.

απλοποιημένο τονικό σύστημα σε κείμενα γραμμένα στην καθαρεύουσα, σύμφωνα με τις υποδείξεις του Χατζιδάκι⁴⁴. Το γεγονός σχολίασε αρνητικά ο Νικόλαος Εξαρχόπουλος στην *Αντιδικία των τόνων*, τονίζοντας ότι πίσω από αυτή την κίνηση «κρύπτεται η προπαγάνδα του μαλλιαρισμού»⁴⁵. Το περιοδικό εξέδιδε ο Πάνος Κερασώτης⁴⁶, ο οποίος τον Ιούνιο του 1950 συγκέντρωσε κάποια κείμενα σχετικά με την τονική απλοποίηση⁴⁷, όπως π.χ. άρθρα του Μ. Καραγάτση και του Κ. Καρθαίου, καθώς και την επιστολή του για την υπόθεση Κακριδή.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση, ο Κερασώτης με διευθυντή τον Κ. Καρθαίο τύπωσαν ένα βραχύβιο φιλολογικό περιοδικό, το *Ταξίδι* (1945)⁴⁸ επίσης με απλοποιημένο τονικό σύστημα και στη δημοτική. Το 1948, ο Χριστόφορος Χρηστίδης, από τους κυριότερους μεταγραφείς νομικών κειμένων σε δημοτική, μετέφρασε τον *Λόγο περί της μεθόδου* του Ντεκάρτ χρησιμοποιώντας απλοποιημένο μονοτονικό σύστημα, χωρίς πνεύματα, περισπωμένες και βαρείες⁴⁹. Δεν επέλεξε τυχαία το βιβλίο αυτό, το οποίο είναι γραμμένο το 1637 στα γαλλικά και όχι στα λατινικά, ακριβώς για να

⁴⁴ Στο πρώτο τεύχος, το οποίο είναι και αφιερωμένο στον Γ.Ν. Χατζιδάκι, εμφανίζεται σχετικό σχόλιο, «Μία επιβεβλημένη εξήγησις», *Κλωστοϋφαντουργική Εγκυκλοπαίδεια*, τχ. 1 (Ιαν.-Φεβ. 1943), σ. 1.

⁴⁵ *Η αντιδικία των τόνων. Εκ των συνεδριών της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, Αθήνα 1944, σ. 186-7. Για απάντηση του εκδότη στον Εξαρχόπουλο βλ. Πάνος Κερασώτης, *Το απλοποιημένο μονοτονικό σύστημα*, Αθήνα 1950, σ. 19-25.

⁴⁶ Ο Κερασώτης ήταν κλωστοϋφαντουργός και βουλευτής Αθηνών της ΕΠΕΚ (1951-52). Συνεργάστηκε με τις κυβερνήσεις Βούλγαρη, Σοφούλη για το υπουργείο εφοδιασμού, όπου δημιούργησε τη διεύθυνση κλωστοϋφαντουργίας. Τα βιογραφικά στοιχεία αντλήθηκαν από προεκλογικό φυλλάδιο για τις εκλογές του 1951 (αρχείο Πλαστήρα, αρ. εισ. 372, φάκ. «Αλληλογραφία 1950-1953»). Ευχαριστώ την Κατερίνα Δέδε για την παραχώρηση του τεκμηρίου.

⁴⁷ Π. Κερασώτης, *ό.π.* Η συλλογή αυτή κειμένων εκδόθηκε τρεις φορές το 1950 και το 1981. Η έκδοση του 1981 είναι εμπλουτισμένη από κείμενα της δεκαετίας του 1970. Στην έκδοση αυτή αναγράφεται ότι πρόκειται για την τρίτη έκδοση του βιβλίου και ότι η πρώτη χρονολογείται το 1940. Ωστόσο, εκτός του ότι δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστεί η έκδοση αυτή, όλα τα κείμενα που περιέχονται στον τόμο είναι του 1943 και του 1944. Κατ' επέκταση, είτε πρόκειται για λάθος χρονολογία, είτε για λάθος αριθμό έκδοσης.

⁴⁸ Εντοπίστηκαν μόνο δύο τεύχη, του Μαΐου και του Ιουνίου του 1945.

⁴⁹ René Descartes, *Λόγος περί της μεθόδου: για την καλή καθοδήγηση του λογικού μας και την αναζήτηση της αλήθειας στις επιστήμες*, μτφ. Χρ. Χρηστίδης, χ.ε., Αθήνα 1948, σ. ζ'-θ'. Τις σελίδες αυτές τις αφήνει και στην αναθεωρημένη έκδοση του 1976 (Αθήνα, Παπαζήση, σ. 12-4).

γίνει ευρύτερα κατανοητό⁵⁰. Θεωρούσε τον Ντεκάρτ δημοτικιστή της εποχής του. Στις πρώτες σελίδες της εισαγωγής του ο Χρηστίδης έγραψε, εξηγώντας τους λόγους χρήσης μονοτονικού, ότι επρόκειτο για μία πολύτιμη καινοτομία «ασυζήτητα πολύτιμη για τα εγγόνια μας»· για μία μεταρρύθμιση που «επιβάλλεται» τόσο για τη δημοτική όσο και για την καθαρεύουσα· για μία «χρησιμότητα για το έθνος αλήθεια»⁵¹. Επίσης, το 1952 ο Χρηστίδης μετέφρασε τα *Αξιώματα Ηθικής* του La Rochefoucauld, που πάλι τυπώθηκε σε μονοτονικό με συμπληρωμένο το ελληνικό αλφάβητο από φθόγγους, που θα βοηθούσαν την ανάγνωση κυρίως των ξένων ονομάτων. Και οι δύο μεταφράσεις εκδόθηκαν από το Γαλλικό Ινστιτούτο, υπό τη διεύθυνση του Οκτάβιου Μερλιέ.

Στη μεταπολεμική περίοδο, η χρήση της δημοτικής γλώσσας σήμαινε υπαγωγή σε πολιτική, αν όχι κομματική, ομάδα⁵². Έτσι, μετά τις εκλογές του Φεβρουαρίου του 1964 και την νίκη της Ένωσης Κέντρου το αίτημα περνάει από τη θεωρία στην πράξη με έναν πιο άμεσο τρόπο. Ο βουλευτής της Ένωσης Κέντρου Γιάννης Κουτσοχέρας, το 1965 καταθέτει πρόταση στη Βουλή για την καθιέρωση της δημοτικής και του μονοτονικού⁵³ και οι εφημερίδες της Θεσσαλονίκης, *Μακεδονία* και *Θεσσαλονίκη*, καθιέρωσαν το σύστημα κουκίδα⁵⁴. Ο τρόπος μπορεί να ήταν άμεσος, αλλά ήταν και άρρητος. Δεν αναγράφεται πουθενά ούτε

⁵⁰ Εμμανουήλ Κριαράς, «Το γλωσσικό κήρυγμα του Χρηστίδη. (Αγώνες, διαπιστώσεις και κρίσεις)», στο Μαρία Κοκόλη (επιμ.), *Μνήμη Χριστόφορου Χρηστίδη. Δέκα χρόνια από το θάνατό του*, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 1993, σ. 123-153.

⁵¹ René Descartes, *Λόγος περί μεθόδου*, σελ. ζ'-θ'. Περισσότερα για τον Χρ. Χρηστίδη βλ. Μαρία Κοκόλη (επιμ.), *Μνήμη Χριστόφορου Χρηστίδη...*, ό.π.

⁵² Α. Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος...*, ό.π., σ. 73-79.

⁵³ Αγγελική Ψαράκου και Ιωάννης Παπαθεοδώροπουλος, «Οι αγώνες του Γ. Κουτσοχέρα για τη δημοτική μας γλώσσα και την καθιέρωση του μονοτονικού» στο <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/psarakou.htm> (τελευταία επίσκεψη 3 Απριλίου 2015).

⁵⁴ Βλ. εφ. *Μακεδονία*, αρ. 17108, 18.2.1964. Πρέπει να σημειωθεί ότι το σύστημα αυτό διατηρήθηκε και μέσα στη Δικτατορία. Πολλές από τις πληροφορίες σχετικά με το «σύστημα κουκίδα» προήλθαν από το άρθρο του Νίκου Σαραντάκου, «Η γλώσσα στη Μεταπολίτευση», *Αρχαιοτάξιο*, 15 (Σεπτέμβριος 2013), σ. 48-52.

προαναγγέλλεται. Επίσης, δεν ήταν απαραίτητα σε όλους τους τίτλους και σε όλα τα άρθρα. Αυτό δείχνει ότι οι εφημερίδες έκαναν μια διστακτική απόπειρα εφαρμογής της τονικής απλοποίησης, χωρίς να εξαγγείλουν την αλλαγή, χωρίς ούτε καν να την εφαρμόσουν καθολικά. Ωστόσο, η πράξη αυτή δείχνει τη διεκδίκηση των συγκεκριμένων εφημερίδων για την εφαρμογή του μονοτονικού και ότι πλέον πλησίαζε ο καιρός που το αίτημα θα γινόταν πραγματικότητα.

Αυτή η συνοπτική σταχυολόγηση προτάσεων τονικής απλοποίησης έγινε για να αναδειχθεί κατά κύριο λόγο η ιστορικότητα του αιτήματος, το οποίο μπορεί να εντοπιστεί τουλάχιστον από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Διαπιστώθηκε ότι οι προτάσεις προηγήθηκαν της εμφάνισης του κινήματος του δημοτικισμού και δε συνδέθηκαν απαραίτητα με την κατάργηση της ιστορικής ορθογραφίας⁵⁵. Επίσης, δεν προήλθαν όλες οι προτάσεις απαραίτητα από υποστηρικτές της δημοτικής, με χαρακτηριστικότερο και διασημότερο παράδειγμα αυτό του γλωσσολόγου Χατζιδάκι. Διερευνήθηκε η ποικιλία προτάσεων και επιλογών τονικής απλοποίησης, που κυμαίνονταν από τη φωνητική γραφή ή και καθόλου τόνους μέχρι μικρές απλοποιήσεις για ορισμένες ομάδες λέξεων. Το φάσμα των επιλογών μάλιστα ήταν τέτοιο, ώστε ο Τριανταφυλλίδης, ήδη από το 1913, να διαπιστώσει ότι οι «πολυάριθμες δοκιμές» ορθογραφικής απλοποίησης «συχνά [ήταν] χωρίς συνοχή μεταξύ τους»⁵⁶. Συνεκτικά στοιχεία μπορεί να βρεθούν στις αιτιολογήσεις της απλοποίησης, οι οποίες σχετιζόνταν με τη συγκρότηση ενός εθνικού γλωσσικού οργάνου, και κατ' επέκταση στην παραδοχή της κυριαρχίας του ρόλου της γλώσσας στη συγκρότηση της νεοελληνικής εθνικής ταυτότητας.

⁵⁵ Γ. Παπαναστασίου, *Νεοελληνική Ορθογραφία*, ό.π., σ. 166.

⁵⁶ Μ. Τριανταφυλλίδης, «Ορθογραφία», ό.π., σ. 29.

Σχετικές πρωτοβουλίες και δημόσιος διάλογος για την τονική απλοποίηση στη Μεταπολίτευση: μια πρώτη προσέγγιση

Η καθιέρωση της δημοτικής και η de facto εφαρμογή του μονοτονικού

Πριν το 1911 δεν υπάρχει κάποια γλωσσική συνταγματική ρύθμιση, εφόσον νωρίτερα δεν είχε αναπτυχθεί και κάποια ανάλογη κοινωνική ανάγκη. Το άρθρο 107 του 1911⁵⁷, που νομικά κατοχύρωνε την καθαρεύουσα, διατηρήθηκε στο Σύνταγμα του 1952 (όπως και στο χουντικό Σύνταγμα του 1968, άρθρο 6) και καταργήθηκε τελικά στο Σύνταγμα του 1975. Η κατάργησή του ουσιαστικά αποτελεί και την πρώτη νομοθετική κίνηση καθιέρωσης της δημοτικής. Ακολούθησαν και επόμενα νομοθετικά μέτρα, βασικότερο από τα οποία ήταν η καθιέρωση της λεγόμενης «Νεοελληνικής» ως «γλώσσα διδασκαλίας, αντικείμενο της διδασκαλίας και γλώσσα των διδακτικών βιβλίων»⁵⁸.

Στις σχετικές συζητήσεις για την υιοθέτηση της δημοτικής στην εκπαίδευση, συζητήθηκε εκτενώς το θέμα της τονικής απλοποίησης. Ο Γεώργιος Μαύρος, αρχηγός της ΕΔΗΚ, που τότε ήταν το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης, στις 7 Απριλίου 1976 κατέθεσε τροπολογία στο σχετικό νομοσχέδιο για την θέσπιση κάποιου μονοτονικού συστήματος: «εις τα διδακτικά βιβλία [...] εισάγεται το μονοτονικόν σύστημα καταργουμένων των πνευμάτων και των πολλών τόνων»⁵⁹. Επί της ουσίας, της κατάργησης δηλαδή του πολυτονικού, δεν υπήρχαν

⁵⁷ Για την κοινοβουλευτική συζήτηση βλ. τα εκτενή αποσπάσματα από τα πρακτικά στο Γεώργιος Λαμψίδης, *Οι περιπέτειες της δημοτικής. Η συνταγματική απαγόρευση (1911), η αναγνώριση (1976), το μονοτονικό (1982). Από τα πρακτικά της Βουλής του 1911, του 1976 και του 1982*, Αθήνα, χ.ε., 1993, σ. 43-194. Για εκτενή σχολιασμό, Α. Φραγκουδάκη, *Ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός...*, ό.π.

⁵⁸ Άρθρο 2, Ν. 309, ΦΕΚ Α'100/30.4.1976. Στις 28 Ιανουαρίου 1976 εκδόθηκε εκτενής κυβερνητική ανακοίνωση, σύμφωνα με την οποία η δημοτική γλώσσα καθιερωνόταν σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Η κυβερνητική αυτή απόφαση μετατράπηκε στον Ν. 309/1976. Βλ. Γ. Λαμψίδης, *Περιπέτειες*, ό.π., σ. 197, όπου στις σ. 201-215 βρίσκονται τα πρακτικά της συνάντησης της 27^{ης} Ιανουαρίου 1976.

⁵⁹ Συνεδρίασις ΠΙΑ', Πρακτικά της Βουλής (7 Απριλίου 1976), σ. 4112.

αντιρρήσεις από την πλευρά της κυβερνητικής παράταξης. Ο Ιωάννης Φικιώρης, βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας και υφυπουργός Οικονομικών, χαρακτήρισε μάλιστα τους τόνους «απροσδιόριστα σημάδια, γεννήματα της άγνοιας και της πονηριάς μας»⁶⁰. Ακόμη και ο Γεώργιος Σερεπίσος, βουλευτής Λευκάδας, ο οποίος αντιτέθηκε στο νομοσχέδιο λέγοντας ότι ο Όμηρος «δεν μεταφράζεται», δε θεωρούσε καθόλου απαραίτητους τους τόνους και τα πνεύματα για την «καλλιέργειαν και καλήν χρήσιν της ελληνικής γλώσσης»⁶¹.

Οι αντιρρήσεις που έφερε ο Γεώργιος Ράλλης, ως υπουργός Παιδείας και εισηγητής του νομοσχεδίου, σε μια πρώτη ανάγνωση τουλάχιστον αφορούσαν τη «χρονική στιγμή» και το ότι δεν είχε «ωριμάσει» ακόμα ο καιρός⁶². Ακόμη και αν δεχτούμε ότι δεν ήταν σύμφωνος με την κατάργησή τους, θεωρούσε ότι η κατάργηση θα έρθει σύντομα⁶³. Ίσως δεν ήθελε να αναλάβει την ευθύνη του «ενταφιασμού» της καθαρεύουσας και του πολυτονικού μαζί. Από την πλευρά της Αριστεράς, ο Ηλίας Ηλιού (ΕΔΑ)⁶⁴ και ο Λεωνίδας Κύρκος (ΚΚΕ εσ.)⁶⁵ στήριξαν την τροπολογία, αν και δεν στάθηκαν εκτενώς στο ζήτημα, ενώ ο Χαρίλαος Φλωράκης⁶⁶ (ΚΚΕ) δεν αναφέρθηκε καθόλου. Πρόκειται για μια θετική, αλλά μάλλον αμήχανη, στάση της κομματικής αριστεράς.

⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 4128. «Θα έλεγα ότι τα Ελληνικά γράμματα έχουν καταντήσει τζιφρες. Και αυτήν την έννοια ήθελε, ασφαλώς να δώσει ο αξιότιμος Αρχηγός της Αντιπολιτεύσεως όταν μίλησε για ιδεογράμματα»

⁶¹ Στο ίδιο, σ. 4138-9.

⁶² Στο ίδιο, σ. 4120.

⁶³ Στο ίδιο, σ. 4119.

⁶⁴ Θεώρησε απαραίτητη την επίλυση στην πράξη του γλωσσικού ζητήματος και την απλούστευση της ορθογραφίας και των τόνων. Στο ίδιο, σ. 4113. «Τελικά με όλες αυτές τις τροπολογίες και τις επιφυλάξεις συντάσσομαι με τα συμπεράσματα του εισηγητού κ. Παπανούτσου ότι το συζητούμενο νομοσχέδιο είναι σχεδόν υπερκομματικό, που ρυθμίζει τα προβλήματα της Παιδείας μας πάνω σε εθνική βάση».

⁶⁵ «Και βέβαια εισηγούμαστε την παραπέρα απλούστευση της γλώσσας με την εισαγωγή του μονοτονικού συστήματος». Στο ίδιο, σ. 4132. Βλ. και «Η ομιλία του Λ. Κύρκου», *Δελτίο της ΟΛΜΕ*, τχ. 450-1, 1976, σ. 12

⁶⁶ Εκφράζει τις επιμέρους διαφωνίες με το νομοσχέδιο. Συνεδρίασις ΠΙΑ', Πρακτικά της Βουλής (7 Απριλίου 1976), σ. 4115-6.

Επιστρέφοντας στην τροπολογία του Μαύρου, θεωρώ αποκαλυπτικό το λόγο του, με τον οποίο δικαιολόγησε την πρότασή του. Διαγράφει μάλιστα όχι μόνο το πλαίσιο μέσα στο οποίο τοποθετήθηκε το αίτημα της τονικής απλοποίησης σ' εκείνη τη συγκεκριμένη περίοδο, αλλά και μία από τις βασικές παραμέτρους με τις οποίες αυτό σχετίστηκε τα χρόνια της πρώιμης Μεταπολίτευσης όχι μόνο από τον Μαύρο, αλλά και από αντιπάλους της τονικής απλοποίησης, όπως θα δούμε και παρακάτω. Από τη μία μεριά, το πλαίσιο χαρακτηριζόταν από το αίτημα για αποχουντοποίηση, και ως εκ τούτου η καθαρεύουσα είχε χάσει τη νομιμοποίησή της και το πολυτονικό το συμβολισμό του. Από την άλλη βλέπουμε ότι ήταν και η περίοδος προσμονής της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα.

Αλλά ενώ προσβλέπομεν με αισιοδοξίαν εις την ένταξίν μας σαν μέλους της Κοινής Αγοράς ίσου με τα άλλα μέλη [...], πρέπει να προετοιμαζώμεθα διά την πολιτικήν ενότητα της Ευρώπης [...]. Η Ευρωπαϊκή ενότης [...] θα συμβάλη εις την διάσωσιν του Δυτικού πολιτισμού και γενικώτερα εις την Ειρήνην του Κόσμου. [...] Αλλά διά να αποκτήσωμεν εις αυτήν την μεγάλην Ευρωπαϊκήν οικογένειαν την θέσιν την οποίαν διεκδικούμε δικαίως, την θέσιν ισοτίμου ετέρου, είναι αυτονόητον ότι πρέπει οι νέοι, οι νέες να καταρτισθούν εις το επίπεδον που θα είναι εξοπλισμένοι οι αυριανοί Ευρωπαίοι. [...] Με αυτό που είμαστε σήμερα και με αυτό που θα γίνουμε αύριον, θα διεκδικήσουμε την θέσιν μας μέσα εις την μεγάλην Ευρωπαϊκήν οικογένειαν και θα μας λογαριάσουν οι άλλοι Ευρωπαϊκοί Λαοί, όταν θα κληθούμε να συνεργασθούμε μαζί τους εις τον μεγάλο και ωραίο αγώνα της προόδου⁶⁷.

Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του Μαύρου, η ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας, ζητούσε την εναρμόνιση με την «ευρωπαϊκή οικογένεια» μεταξύ άλλων και στην εκπαίδευση. Η εναρμόνιση αυτή σήμαινε σίγουρα την κατάργηση της «ολέθριας διγλωσσίας». Για τον Μαύρο, ήταν και ευκαιρία («το θέμα είναι ώριμον προς λύσιν») για την

⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 4111. Η έμφαση είναι δική μου.

καθιέρωση του μονοτονικού. Οι αλλαγές, λοιπόν, στην εκπαίδευση που δρομολογούνταν με εκείνο το νομοθέτημα, στο οποίο εντασσόταν η καθιέρωση της δημοτικής στην εκπαίδευση και η τροπολογία για το μονοτονικό, θα δημιουργούσε *Ευρωπαίους* πολίτες. Και απέναντι στην Ευρώπη, η εθνική γλώσσα έπρεπε να είναι «εθνικά καθαρή» από «φρανκολεβαντίνικες» λέξεις τόσο για να σταθεί ισότιμα, όσο και για να μην «απορροφηθεί» από τις μεγάλες ευρωπαϊκές γλώσσες.

Ποιες ήταν, όμως, εκείνες οι λέξεις από τις οποίες έπρεπε να απαλλαγεί η γλώσσα, ώστε να καταστεί «εθνικά καθαρή»; Στον νόμο 309/1976 «Περί οργάνωσης και διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως», ορίστηκε ότι η «Νεοελληνική γλώσσα [που καθιερώνεται ως γλώσσα διδασκαλίας, αντικείμενο της διδασκαλίας και γλώσσα των διδακτικών βιβλίων] νοείται η διαμορφωθείσα εις πανελλήνιον εκφραστικόν όργανον υπό του Ελληνικού Λαού και των δοκίμων συγγραφέων του Έθνους Δημοτική, συντεταγμένη, άνευ ιδιωματισμών και ακροτήτων»⁶⁸. Ο Ράλλης διευκρίνισε ότι οι ιδιωματισμοί και οι ακρότητες αφορούσαν τα «φρανκολεβαντίνικα», δηλαδή τις ξενικές λέξεις και τα υποκοριστικά⁶⁹. Φαίνεται ότι το γλωσσικό ζήτημα, όπως έχει αυτό διαμορφωθεί και μετεξελιχθεί μετά τη Χούντα, συνδεόταν με μια εθνική ταυτότητα που αξιολογούνταν φτωχή ως προς την αξία της και ανεπαρκή ως προς το κύρος της στην Ευρώπη⁷⁰.

Η διατήρηση του πολυτονικού, σύμφωνα με τον Γρηγόριο Παπαστεργίου (βουλευτή Μαγνησίας, ΕΔΗΚ), έκανε το έθνος οπισθοδρομικό και κατ' επέκταση απέτρεπε τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας. Το αίτημα για συμπόρευση με έναν ευρωπαϊκό ρυθμό εκμοντερνισμού, στην εκπλήρωση του οποίου η χώρα έχει μείνει πίσω

⁶⁸ Βλ. υποσ. 55.

⁶⁹ Συνεδρίασις ΡΙΑ', Πρακτικά της Βουλής (7 Απριλίου 1976), σ. 4119.

⁷⁰ Α. Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος...*, ό.π., σ. 16.

λόγω της δικτατορίας, είναι εμφανές. Απευθυνόμενος στον υπουργό Παιδείας ανέφερε χαρακτηριστικά:

«Όταν έχουμε φτάσει στο φεγγάρι, δεν επιτρέπεται εμείς να βυζαντινολογούμε, εξετάζοντας τότε το Α είναι μακρό και τότε βραχύ.[...] Σήμερα όμως ήλθε πια ο καιρός να προχωρήσουμε με βήματα αποφασιστικά στον εκσυγχρονισμό της Παιδείας μας. [...] Συνδέστε το όνομά σας με την καινοτομία, με τη μεταρρύθμιση αυτή και να είσθε βέβαιος, ότι θα προσφέρετε μια έθνική ύπηρεσία στο Λαό μας και τη Χώρα μας»⁷¹.

Παρά το γεγονός ότι οι εκλεγμένες πολιτικές δυνάμεις, εν πολλοίς, συμφωνούσαν με την κατάργηση του πολυτονικού, η κυβέρνηση δεν το τόλμησε. Ωστόσο, η κοινοβουλευτική συζήτηση του 1976, διευκόλυνε όσους ήθελαν να αρχίσουν να εφαρμόζουν κάποιου τύπου μονοτονικό σύστημα. Μεταπολιτευτικά, κάποιες από τις βασικότερες αθηναϊκές εφημερίδες, *Ελευθεροτυπία* (Ιανουάριος του 1978⁷²), *Το Βήμα*, *Τα Νέα* (Ιανουάριος του 1979 για τον ΔΟΛ⁷³) και *Καθημερινή* (Μάρτιος του 1980⁷⁴) άρχισαν να εφαρμόζουν το σύστημα κουκίδα λίγο καιρό μετά την καθιέρωση της δημοτικής. Όσο για τις εφημερίδες της Αριστεράς, ο *Ριζοσπάστης* πέρασε κατ' ευθείαν στο πλήρες μονοτονικό στις 6 Ιουνίου 1982⁷⁵, λίγους μήνες μετά τη θεσμική καθιέρωσή του. Η *Αυγή* καθυστέρησε ακόμη περισσότερο και κυκλοφόρησε σε πλήρες μονοτονικό τον Φεβρουάριο του 1984⁷⁶. Η στάση αυτή των δύο βασικών αριστερών εφημερίδων δείχνει επίσης την αποσύνδεση του ζητήματος της τονικής απλοποίησης από την επιλογή μεταξύ καθαρεύουσας και δημοτικής.

⁷¹ Συνεδρίασις ΠΙΑ', Πρακτικά της Βουλής (7 Απριλίου 1976), σ. 4130-1.

⁷² *Ελευθεροτυπία*, 11.1.1978. Το σύστημα είναι μεικτό, αλλού έχει τόνους και πνεύματα, αλλού είναι μόνο ένα αδιευκρίνιστο σημάδι.

⁷³ Χρησιμοποιούν το σύστημα κουκίδα, σύμφωνα με το οποίο τονίζονται όλες οι λέξεις, ακόμη και οι μονοσύλλαβες και τα άρθρα με το ίδιο τονικό σημάδι.

⁷⁴ *Καθημερινή*, 22.3.1980. Καταργεί τα πνεύματα και την περισπωμένη και διατηρεί την οξεία στις μονοσύλλαβες.

⁷⁵ *Ριζοσπάστης*, 6.6.1982.

⁷⁶ *Η Αυγή*, 28.2.1984.

Σίγουρα πρέπει να λάβουμε υπόψη την τεχνική διάσταση του ζητήματος, την αλλαγή και προσαρμογή δηλαδή των τυπογραφικών μηχανών, η οποία απαιτούσε κι αυτή κάποιο χρόνο, ενδεχομένως και κάποια χρήματα. Σε κάθε περίπτωση αυτή η εξήγηση δικαιολογεί κάποιο –μικρό βέβαια– χρονικό διάστημα καθυστέρησης της εναρμόνισης με το νέο νόμο. Πέραν αυτού η καθυστέρηση θα μπορούσε να οφείλεται στο ότι η περαιτέρω απομάκρυνση από την καθαρεύουσα μέσω της τονικής απλοποίησης, παρά τη στήριξη στη δημοτική γλώσσα, θα σήμαινε περαιτέρω αποσύνδεση της Αριστεράς από το έθνος, όπως είχε κατηγορηθεί σε πολλές περιστάσεις κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Εντοπίζεται ένας ενδεχόμενος δισταγμός, λοιπόν, απέναντι σ' αυτή την περαιτέρω αποσύνδεση.

Η στάση εκπαιδευτικών φορέων και η αισθητική της νοσταλγίας

Η εξέταση των εκπαιδευτικών περιοδικών μάς επιτρέπει να παρακολουθήσουμε το πώς διαμορφώθηκε και εξελίχθηκε η στάση των εκπαιδευτικών απέναντι στο ζήτημα. Το π. *Δελτίο της ΟΛΜΕ* κυκλοφόρησε σε μονοτονικό τον Σεπτέμβριο του 1977⁷⁷, ενώ ο *Ιδιωτικός Εκπαιδευτικός* από το Μάρτιο του 1979 και τον Οκτώβριο του ίδιου έτους το *Διδασκαλικό Βήμα*⁷⁸. Το *Δελτίο της ΟΛΜΕ* κατήργησε τελείως τα πνεύματα, έβαλε ενωτικό στα εγκλιτικά και απέφυγε τον τόνο στις μονοσύλλαβες, όχι όμως σε όλες. Σε ορισμένες μάλιστα μονοσύλλαβες έβαζε βαρεία. Το π. *Επιστημονικό Βήμα του Δασκάλου* είχε διακόψει την

⁷⁷ Δελτίο ΟΛΜΕ, έτος ΚΗ', τχ. 469 (Σεπτέμβριος 1977). Ορισμένες απ' αυτές τις πληροφορίες άντλησα από το Αλέξης Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*. Το «ανακοπτόμενο άλμα». Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση, 1833-2000, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2013, σ. 285-6.

⁷⁸ *Διδασκαλικό Βήμα*, τχ. 855 (1 Οκτωβρίου 1979). Κάτω δεξιά υπάρχει μια ανακοίνωση ότι «σύμφωνα με απόφαση της 48^{ης} Γ.Σ. του κλάδου μας καθιερώνεται στο «Δ.Β.» το μονοτονικό σύστημα» (έμφαση στο πρωτότυπο). Το μονοτονικό που χρησιμοποιεί είναι: οξεία παντού, όχι οι μονοσύλλαβες, όχι ενωτικό για το εγκλιτικό. Ούτε ανεβαίνει ο τόνος: «θεωρεί υποχρέωση του».

κυκλοφορία του από το 1979 έως το φθινόπωρο 1982. Όταν επανεκδόθηκε μετά την θεσμική καθιέρωση, το περιοδικό κυκλοφόρησε σε μονοτονικό⁷⁹. Το π. *Λόγος και Πράξη* στην άνοιξη του 1979 έβγαινε σε μονοτονικό, σύμφωνα με το οποίο δεν υπήρχαν καθόλου πνεύματα, ούτε ενωτικό στα εγκλιτικά, ούτε οξεία στις μονοσύλλαβες. Το π. *Φιλολογος*, του ομώνυμου συλλόγου αποφοίτων της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ, καθιέρωσε το μονοτονικό τον Σεπτέμβριο του 1979, θέλοντας να δώσει οριστική λύση στο πρόβλημα αυτό⁸⁰. Παρατηρείται ότι πρόκειται για μια ενιαία εν πολλοίς στάση των εκπαιδευτικών: μετά την καθιέρωση της δημοτικής, το μονοτονικό ήταν η επόμενη, σχεδόν αυτονόητη, επιλογή.

Πέρα από τον ημερήσιο και περιοδικό τύπο, υπήρξαν και ορισμένοι φορείς που είδαν την καθιέρωση της δημοτικής ως αφορμή για την καθιέρωση του μονοτονικού. Το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών/Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη άρχισε να το χρησιμοποιεί από το 1976 και διαμόρφωσε ορισμένους κανόνες⁸¹. Την ίδια περίοδο, η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης χρησιμοποιούσε στην αλληλογραφία της μονοτονικό, όπως και μερικοί καθηγητές της Φυσικομαθηματικής του ίδιου Πανεπιστημίου⁸². Επίσης, δημοσιεύματα του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου κυκλοφόρησαν σε μονοτονικό⁸³.

Μέσα σ' αυτό το κλίμα, όπου σταδιακά επεκτεινόταν και εδραιωνόταν η χρήση μονοτονικού, τον Απρίλιο του 1979 τα

⁷⁹ *Επιστημονικό βήμα του δασκάλου*, έτος 28, τχ. 1, (Σεπτ.- Οκτ. – Νοέμ. 1982). Χρησιμοποιεί το ίδιο μονοτονικό με το *Διδακταλικό Βήμα*.

⁸⁰ «Ο Φιλολογος σε μονοτονικό», *Φιλολογος*, τ. 17, 1979, σ. 129. Η πληροφορία αντλήθηκε από την αδημοσίευτη διπλωματική εργασία του Βασίλη Συμεωνίδη «Γλωσσεκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Οι ιδεολογικές αντιστάσεις κατά την πρώτη δεκαετία, 1976-1986», Θεσσαλονίκη, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, ΑΠΘ, 2011.

⁸¹ Εμμανουήλ Κριαράς, *Ανιχνεύσεις. Γλωσσικά και φιλολογικά μελετήματα. Συμβολή στο χρονολόγιο του δημοτικισμού*, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 2004, σ. 397.

⁸² Εμ. Κριαράς, «Η τονική μεταρρύθμιση», *ό.π.*, σ. 25.

⁸³ Στο ίδιο.

συνδικαλιστικά όργανα των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΔΟΕ, ΟΛΜΕ και ΟΙΕΛΕ) πραγματοποίησαν μια συγκέντρωση στο αμφιθέατρο του Χημείου, όπου ομιλητές ήταν ο Κριαράς και η ψυχολόγος Ελπίδα Καλύβα. Από τη συνάντηση αυτή προέκυψε ένα ψήφισμα, σύμφωνα με το οποίο «η απλοποίηση του τονικού μας συστήματος είναι άμεση και επιτακτική ανάγκη»⁸⁴. Το ψήφισμα των εκπαιδευτικών συνδικαλιστικών οργανώσεων άνοιξε μια συζήτηση στο π. *Ο Πολίτης* τον Απρίλιο του 1979 με πρώτο άρθρο με τίτλο «Οι τόνοι και τα πνεύματα του κακού», γραμμένο από τον ίδιο τον εκδότη του περιοδικού, Άγγελο Ελεφάντη⁸⁵, ο οποίος ως ένθερμος υποστηρικτής του πολυτονικού εξέδιδε το περιοδικό σε πολυτονικό.

Στο άρθρο του αυτό ξεκίνησε με το σχολιασμό της ίδιας της κίνησης των οργανώσεων, λέγοντας ότι πρώτα έπρεπε να τεθεί το ερώτημα και να γίνει η σχετική συζήτηση και κατόπιν να βγει η απόφαση από τους λειτουργούς της εκπαίδευσης. Η κίνησή τους αυτή, δηλαδή, δεν ταίριαζε με τη δημοκρατική διαπαιδαγώγηση, για την οποία οι εκπαιδευτικοί ήταν οι καθ' ύλην αρμόδιοι⁸⁶. Επιπλέον, ο εκτενής και επικριτικός σχολιασμός του Ελεφάντη για το ψήφισμα των συνδικαλιστικών οργανώσεων κατέληγε στη διαπίστωση ότι συνεχίζεται ένας άγονος αγώνας για «το 'γλωσσικό' εκεί που δεν υπάρχει». Τα επιχειρήματα με τα οποία ο ίδιος υπερασπίστηκε το πολυτονικό μπορούν να συνοψιστούν στα εξής: Πρώτον, η ιστορική ορθογραφία περιελάμβανε και την ποικιλία των τόνων εκτός από την ποικιλία των «η», «ι», «ει» κλπ.

Οί τόνοι καί τά πνεύματα, μαζί μέ όλα τά άλλα στοιχειά της ιστορικής ορθογραφίας καί της γραφής, χρησιμεύουν στήν άσυνείδητη καί αυτόματη αναγνώριση τής εικόνας τής λέξης· καί

⁸⁴ «Ψήφισμα», *Δελτίο της ΟΛΜΕ*, έτος ΚΗ', τχ. 502, Απρίλης Β' (1979), σ. 4.

⁸⁵ Άγγελος Ελεφάντης, «Οι τόνοι και τα πνεύματα του κακού», *Ο Πολίτης*, τ. 25, Μάρτιος-Απρίλιος 1979, σ. 13-16.

⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 13-4.

συνάμα, αναγνωρίζονται όλα όσα μπορεί να σημαίνει νοηματικά, έκφραστικά και συγκινησιακά⁸⁷.

Δεύτερον ότι η απλοποίηση που προέκυπτε ήταν φενάκη, γιατί έτσι κι αλλιώς η διαδικασία μέσα από την οποία το παιδί μαθαίνει να γράφει και να διαβάζει είναι εξαιρετικά περίπλοκη και αυτό που έπρεπε να εκλείψει από την εκπαιδευτική διαδικασία ήταν η ιδεολογία ενοχοποίησης του λάθους⁸⁸. Πίστευε μάλιστα ότι δεν ήταν το πολυτονικό που προωθούσε τη μηχανιστική απομνημόνευση, αλλά ένα συνολικό εκπαιδευτικό σύστημα⁸⁹. ένα σύστημα που βασίζεται στην τιμωρία και την επιβράβευση για την μάθηση και το οποίο δε θα άλλαζε αν εξέλειπαν οι κανόνες του πολυτονικού. Τρίτον, αυτοί που συνέχιζαν να γράφουν και κυρίως να εκδίδουν σε πολυτονικό παρέμεναν «φορτωμένοι» με τα σχετικά έξοδα, από τα οποία οι αυτόκλητοι εφαρμοστές του μονοτονικού έχουν απαλλαγεί⁹⁰. Επιπλέον, ισχυρίστηκε ότι οι εφημερίδες με την κίνηση να αρχίσουν να χρησιμοποιούν κάποιου είδους μονοτονικό δημιούργησαν μια «ντε φάκτο πραγματικότητα», μετατρέποντας με αυτόν τον τρόπο μια ιδιωτική πρωτοβουλία σε εθνική ανάγκη⁹¹.

Εκτός από την ιστορία της γλώσσας, σημασία είχε η εικόνα και η συναισθηματική σύνδεση που αυτή προκαλούσε μέσα από την ιστορική ορθογραφία. Αποδόθηκε από τον Ελεφάντη μεγάλη σημασία στην αισθητική διάσταση, εφόσον χωρίς αυτή την «εικόνα» που είχε συνηθίσει

⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 14.

⁸⁸ «Τα παιδιά, για παράδειγμα, στην Ιταλία, δεν μαθαίνουν πιο εύκολο να γράφουν επειδή στα ιταλικά δεν υπάρχουν τόνοι». Στο ίδιο, σ. 15.

⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 15.

⁹⁰ «Οί λόγοι όρισμένων εφημερίδων είναι καθαροί: καί τεχνικής καί οικονομικής φύσης. Όσες μάλιστα διαθέτουν δικά τους τυπογραφεία, μέ τό μονοτονικό γλιτώνουν «άνυπολόγιστη δαπάνη σέ χρήμα καί χρόνο έργασίας». Αύτή όμως ή «άνυπολόγιστη δαπάνη» είναι πολύ καλά ύπολογισμένη στά λογιστήριά τους. Καί είναι φυσικό. Αλλά γιατί έμεις καλούμαστε νά συμμεριστούμε τό λογαριασμό τους;» Στο ίδιο, σ. 16.

⁹¹ Στο ίδιο, σ. 16.

το μάτι, θα απωθούνταν τα «πλατιά στρώματα» που ήδη δε διάβαζαν επαρκώς και θα διάβαζαν ακόμη λιγότερο⁹².

Η αντίδραση αυτή του Ελεφάντη θα μπορούσε να ερμηνευτεί στη βάση μιας αντίδρασης προς τη συμβολική εξουσία που φέρει το πολυτονικό. Δεχόμενοι την άποψη του Bourdieu⁹³ ότι η γλώσσα δεν είναι μηχανισμός μόνο επικοινωνίας, αλλά και εξουσίας, τότε οι θέσεις απέναντι στη γλώσσα αποτελούν ενδείξεις της στάσης απέναντι στο κοινωνικό σύνολο. Αυτό το συμβολικό φορτίο που φέρει η ίδια η γλώσσα είναι που την καθιστά τόσο σημαντικό στοιχείο τόσο της ατομικής όσο και της συλλογικής ταυτότητας⁹⁴. Κατά συνέπεια, η γνώση του πολυτονικού, ως αντικειμενικά πιο περίπλοκου συστήματος τονισμού, προσδίδει κύρος και συμβολική εξουσία σ' αυτόν που το χρησιμοποιεί. Η απλοποίησή του αφαιρεί μέρος της πολιτισμικού κεφαλαίου εκείνων που έκαναν τον κόπο και κατέχουν τη χρήση του πολυτονικού. Με αυτό το σκεπτικό, ο ισχυρισμός του Ελεφάντη ότι η διατήρηση του πολυτονικού θα είλκυε τα «πλατιά στρώματα» μάλλον είναι αντιφατικός. Εξάλλου, όπως και ο ίδιος έγραψε στο ίδιο άρθρο, οι παράγοντες που διαμορφώνουν την αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος προφανώς δεν αφορούν αποκλειστικά το τονικό σύστημα. Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος το διατύπωσε ξεκάθαρα: «Η γλώσσα αποβλέπει στη συνεννόηση, όχι όμως μόνο για τὰ καθημερινὰ τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ για τὴ διατύπωση ὑψηλότερων διανοημάτων, δηλαδή τὴ διατύπωση ἀποχρώσεων μὲ ἀυστηρὴ ἀκριβολογία»⁹⁵.

⁹² Στο ίδιο, σ. 16.

⁹³ Pierre Bourdieu, *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*, Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου. Α. Καρδαμίτσα, 1999.

⁹⁴ John Edwards, *Language and Identity. An Introduction*, Κάιμπριτζ, Cambridge University Press, 2009, σ. 5.

⁹⁵ Κωνσταντίνος Τσάτσος, *Πριν από το ξεκίνημα – Μελετήματα*, Αστήρ, Αθήνα, 1988, σ. 79. Το κείμενο έχει από κάτω χρονολογία 1981, αλλά δε διευκρινίζεται πού δημοσιεύτηκε.

Κάνω μια μικρή παρέκβαση στο σημείο αυτό, για να σημειωθεί η περίπτωση των βασικότερων ιστορικών επιστημονικών περιοδικών, που φαίνεται να επιβεβαιώνει τη διαπίστωση ότι το πολυτονικό προσφέρει κάποια προστιθέμενη αξία σε ένα κείμενο. Τα περιοδικά, όπως ο *Μνήμων* (ως το 2001), *Τα Ιστορικά* (μέχρι σήμερα, 2015), *Ίστωρ*⁹⁶ και *Αρχειοτάξιο* (μέχρι το 2014) από τις αρχές της Μεταπολίτευσης μέχρι τα πιο πρόσφατα ξεκίνησαν όλα την κυκλοφορία τους σε πολυτονικό (ακόμη κι αν εκδόθηκαν μετά το 1982) και τη διατήρησαν για πολλά χρόνια και μετά την κατάργησή του. Η επιλογή αυτή δείχνει ενδεχομένως ότι πρόκειται για μια αισθητική επιλογή, λόγω της διατήρησης του πολυτονικού για πολλά χρόνια μετά την θεσμική καθιέρωση, όταν πια η επιλογή μεταξύ πολυτονικού και μονοτονικού έχει χάσει το έντονο ιδεολογικό της περιεχόμενο. Ωστόσο, η υπόθεση ότι πρόκειται αποκλειστικά για μια αισθητική επιλογή καθιστά την ερμηνεία μονοδιάστατη και ρηχή. Η υπόθεση είναι ότι η αισθητική επιλογή υποκρύπτει μια νοσταλγική διάθεση για ένα «ένδοξο» παρελθόν καθώς και την πεποίθηση, συνειδητή ή όχι, ότι το πολυτονικό προσδίδει κύρος σε ένα επιστημονικό κείμενο.

Το άρθρο αυτό του Ελεφάντη προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις, μερικές από τις οποίες δημοσιεύτηκαν στο ίδιο περιοδικό, ικανοποιώντας ως ένα βαθμό έτσι και τον στόχο που ο ίδιος είχε θέσει: να γίνει μια σχετική δημόσια συζήτηση. Συγκεκριμένα, στο περιοδικό δημοσιεύτηκαν τέσσερις επιστολές: της Αλόης Σιδέρη (Αντιπροέδρου της Ομοσπονδίας Ιδιωτικών Εκπαιδευτικών), του Α. Κανταρτζή, της Φούλας Χατζιδάκη και του Τάσου Ανθουλιά⁹⁷. Τα τρία από τα τέσσερα αυτά κείμενα τάσσονταν υπέρ του μονοτονικού και «έκπλησσονταν» με τη στάση του εκδότη. Η Σιδέρη, κατηγορώντας τον Ελεφάντη για εμπάθεια και παρανοήσεις,

⁹⁶ Τα πρώτα έντεκα τεύχη κυκλοφόρησαν σε πολυτονικό (1990-1998) και τα επόμενα 4 (2001-2009) σε μονοτονικό.

⁹⁷ *Ο πολίτης*, τχ. 26 (Μάιος 1979), σ. 56-9 και τχ. 27 (Ιούνιος-Ιούλιος 1979), σ. 71-2.

μεταξύ άλλων υπερασπίστηκε την αντίληψη των συνδικαλιστικών οργανώσεων να έχουν αιτήματα που δεν άπτονταν απαραίτητα του «μισθού και του ωραρίου» των εκπαιδευτικών. Ο Κανταρτζής επιγραμματικά έθεσε τα επιχειρήματά του καταλήγοντας στο ότι «λυπᾶται γιά τόν στενόκαρδο Α. Έλεφάντη» και ότι η καθιέρωση του μονοτονικού θα «ταράξει τά νερά τῆς λιμνάζουσας ἐκπαίδευσης». Η Χατζιδάκη προσπαθώντας να μην μεγιστοποιήσει τις «δυνατότητες» της τονικής απλοποίησης ως προς τις αλλαγές της εκπαίδευσης, χαρακτήρισε την πρωτοβουλία μια «ἐπί μέρους βελτίωση» ανάμεσα στις πολλές αλλαγές που χρειαζόταν το εκπαιδευτικό σύστημα.

Η επιστολή του Τάσου Ανθουλιά διέφερε από τις άλλες, εφόσον στήριξε ἔμμεσα το πολυτονικό. Ξεκινώντας από μια «παραδοχή» ότι δεν τον ενδιέφερε αν ἔπρεπε να βάζει οξεία ή περισπωμένη, κατέληξε ότι εφόσον «ὁ τεράστιος ὄγκος τῶν κάθε εἴδους ἐντύπων (καί ιδιαίτερα τῶν βιβλίων) πού ἐκδίδονται σήμερα χρησιμοποιοῦν τούς τόνους καί τά πνεύματα», τότε το κράτος δεν είχε δικαίωμα να νομοθετήσει το μονοτονικό γιατί δεν το χρησιμοποιούσε η συντριπτική πλειοψηφία. Συνέχισε την επιστολή, διαπιστώνοντας ότι το ζήτημα της τονικής απλοποίησης δημιουργούσε αντιπερισπασμό στα πραγματικά και ποικίλα προβλήματα της εκπαίδευσης και της συνεχούς «υποβάθμισής» της.

Διαβάζοντας συνολικά αυτά τα κείμενα, διαπιστώνει κανείς τη σημασία της πρωτοβουλίας των εκπαιδευτικών. Το γεγονός ότι το ψήφισμα προήλθε από τους «καθ' ὕλην αρμόδιους» ἔδωσε στο ίδιο το ζήτημα μια νέα δυναμική, που δεν είχε με άλλες πρωτοβουλίες, όπως με την επέκταση του συστήματος κουκίδα, το οποίο κατά βάση στόχευε στο να περάσει απαρατήρητη η αλλαγή. Στην περίπτωση του ψηφίσματος αυτού, έχουμε τους εκπαιδευτικούς που πήραν ανοιχτά μια θέση και την διεκδικούσαν εκθέτοντας με σαφήνεια τα επιχειρήματά τους. Από τη μια

μεριά, αυτή τους η κίνηση έφερε τους υπερασπιστές του μονοτονικού στη θέση να υπερασπιστούν την «αρμοδιότητά» τους επί του ζητήματος. Από την άλλη, οδήγησε τους υπερασπιστές του πολυτονικού να θέσουν το ζήτημα της τονικής απλοποίησης στο κατά πολύ ευρύτερο πλαίσιο των λεγόμενων «εκπαιδευτικών προβλημάτων», τα οποία, όπως είναι λογικό, η τονική απλοποίηση δε θα ήταν δυνατόν να λύσει, παρά τις σχετικές εξαγγελίες των μονοτονιστών. Ωστόσο, το ύφος ακόμη και των πιο επικριτικών άρθρων, από τη μία ή από την άλλη πλευρά, δεν υποδήλωνε ένα ζήτημα που εξήρε τα πάθη. Διαβάζουμε στην *Καθημερινή* στις 7 Απριλίου 1979 ότι «δέν είναι υπερβολή νά πούμε ότι [το μονοτονικό] αποτελεί πιά μιά πραγματικότητα», την οποία πρέπει οι «γλωσσικοί αρμόδιοι» να μην αφήσουν αβοήθητη, αλλά να οριοθετήσουν σύμφωνα «μέ επιστημονικά καί δοκιμασμένα πρότυπα»⁹⁸.

Για την καλύτερη κατανόηση του ψηφίσματος των εκπαιδευτικών, χρειάζεται και ο σχολιασμός της διάλεξης του Κριαρά, που δημοσιεύτηκε στο *π. Λόγος και Πράξη*⁹⁹. Ο τίτλος του άρθρου του «Τονική μεταρρύθμιση» στο επιστημονικό περιοδικό της ΟΛΜΕ δείχνει την προσπάθεια μεγιστοποίησης των δυνατοτήτων μιας αλλαγής στο θέμα του τονισμού, χαρακτηρίζοντάς τη «μεταρρύθμιση». Ο Κριαράς έδωσε έμφαση τόσο στη γλωσσική διάσταση του θέματος και της χρήσης (ή μάλλον της αχρηστίας) του πολυτονικού, όσο και στην ιστορικότητα του αιτήματος της τονικής απλοποίησης. Μια κεντρική του διαπίστωση ήταν ότι όλες οι προτάσεις τονικής απλοποίησης, παρά τις μεγάλες διαφορές τους, ξεκινούσαν από μια κοινή βάση, αυτή της «απλουστευτικής επιθυμίας». Πρότεινε, επίσης, κι ένα τονικό σύστημα με συγκεκριμένους κανόνες: πλήρης κατάργηση των πνευμάτων, διατήρηση της οξείας, οι

⁹⁸ «Και οι τόνοι απροστάτευτοι;», *Καθημερινή*, 7.4.1979.

⁹⁹ Εμ. Κριαράς, «Η τονική μεταρρύθμιση», *ό.π.*, σ. 23.

μονοσύλλαβες να μην τονίζονται εκτός από ορισμένες περιπτώσεις ώστε να αποφεύγονται οι παρανοήσεις (π.χ. άρθρο «η» και διαζευκτικό «ή») και ενωτικό για τα εγκλιτικά (το βιβλίο-σας). «Αισιόδοξος» ο Κριαράς, θεωρούσε ότι η τονική απλοποίηση, που έχει ουσιαστικά αρχίσει να δρομολογείται, θα φέρει την «ολοκλήρωση της γλωσσικής μεταρρύθμισης» που με τη σειρά της θα οδηγήσει στην «πνευματική προκοπή του έθνους».

Το άρθρο της Σοφίας Σκοπετέα, που γράφτηκε εν μέσω της ίδιας συζήτησης το καλοκαίρι του 1979, αλλά δημοσιεύτηκε σχεδόν δύο χρόνια αργότερα, στο π. *Εποπτεία*, τόνισε τη σύνδεση με την Ευρώπη, δηλαδή τη Δύση. Ενδεικτικό είναι το παρακάτω παράθεμα:

“Υποπτο σημείο του δημοτικισμού θὰ θεωρούσα ἐξάλλου ἐτούτη τὴν ὁμόφωνη παραδοχὴ του στὴν Ἑσπερία, φαινόμενο μὲ τὸ ὁποῖο συνδέονται καὶ οἱ ἐπίμονοι πανηγυρισμοὶ γιὰ τὴν ἐπικείμενη καθιέρωση τοῦ μονοτονικοῦ ἐπίσημα καὶ ἐδώ, πὺν θὰ πρέπει νὰ ἔχουνε τὴ βάση τους, καθὼς πᾶς ἐναντιούμενος σήμερα δὲν θεωρεῖται ἤδη παρὰ ἐγκάθετος εἴτε θλιβερὰ δέσμιος «τῆς προγονολατρείας ὀλίγων ἡμίμαθῶν αντιδραστικῶν», ὅπως τόσο εὔστοχα ἀπεφάνθη τὶς προάλλες ὁ ἡμερῖσιος τύπος¹⁰⁰.

Ο Μαύρος στην κοινοβουλευτική συζήτηση για την καθιέρωση της δημοτικής είχε θίξει, από άλλη θέση βέβαια, το ίδιο ζήτημα. Εδώ, ανέκαμψε ένας παλαιός φόβος για τη Δύση¹⁰¹. Η διαμόρφωση μιας κοινής και ενιαίας γλώσσας, έγραφε η Σκοπετέα, αντί να διευκολύνει, ισοπέδωσε τη γραφή και τη λογοτεχνία. Η στήριξη από τη Δύση της διαμόρφωσης μιας ενιαίας γλώσσας κατά την περίοδο ένταξης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα υπονοεί, κατά τη Σκοπετέα, αφενός ότι η Ευρώπη επεμβαίνει στα καθ' ημάς και αφετέρου ότι η «συμμαχία» αυτή

¹⁰⁰ Σοφία Σκοπετέα, «Τα ἰώτα και η κεραία», π. *Εποπτεία*, τχ. 55 (Μάρτιος 1981), σ. 263 (261-66).

¹⁰¹ Για μία ανασκόπηση του φόβου για τη Δύση τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα και το πώς αυτός οδηγεί στην απόρριψη τόσο του αστικού φιλελευθερισμού όσο και του σοσιαλιστικού διεθνισμού προκρίνοντας τον παραδοσιακό εθνικισμό, βλ. Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2007, σ. 163-191.

θα οδηγήσει νομοτελειακά στην κατάργηση της ιστορικής ορθογραφίας. Στο ίδιο παράθεμα εντοπίζεται και η αντίδραση στην κατηγορία περί «προγονολατρίας» και κατ' επέκταση σύνδεσης με την συμβολική εξουσία που φέρει ο συσχετισμός με την αρχαιότητα. Η άρνηση αυτής της σύνδεσης ωστόσο δεν έγινε δυνατό να τεκμηριωθεί. Αμέσως μετά το προηγούμενο παράθεμα, συνέχισε:

Παραδεχόμενοι τό μονοτονικό έχουμε ήδη κάνει τό πρώτο βήμα για τήν κατάργηση τής ιστορικής ὀρθογραφίας. Τό μονοτονικό ἀποδεικνύεται, ὑπερθεματίζω, ἕνα ἀπλῶς μεταβατικό στάδιο ὡς τήν πλήρη κατάργηση τῶν τόνων¹⁰².

Στο πλαίσιο του γνωστού επιχειρήματος περί κατάργησης της ιστορικής ορθογραφίας, το οποίο θα οδηγούσε και στην κατάργηση του ελληνικού αλφαβήτου προσέθεσε μια ακόμη διάσταση. Η κατάργηση του εθνικού αλφαβήτου, του διαφοροποιητικού μάλιστα στοιχείου σε σχέση με την Ευρώπη, θα συνεπαγόταν την κατάργηση της λογοτεχνίας και άρα τον θάνατο της ίδιας της γλώσσας:

Ποιὸς ὁ λόγος νὰ διδάσκεται κὰν ἢ νὰ παραδίδεται ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδας μιὰ γλῶσσα ποὺ σκότωσε τὴν ποίηση, γλῶσσα νεκρῆ καὶ ὄργανο ἐπικοινωνίας ζώντων νεκρῶν¹⁰³.

Πιστεύω ότι είναι φανερό στο κείμενο της Σκοπετέα η απειλή της Δύσης, από την οποία το έθνος κινδύνευε τουλάχιστον με ισοπέδωση, αν όχι με αφανισμό, αρχικά σε επίπεδο λογοτεχνικό, στην συνέχεια εκπαιδευτικό και στο τέλος εθνικό. Το φορτίο των τόνων φαίνεται σ' αυτήν την περίπτωση υπέρμετρα μεγαλύτερο των πραγματικών διαστάσεων μιας τονικής απλοποίησης. Είναι σαφές ότι η προοπτική αυτής της αλλαγής έθιγε εθνικές ευαισθησίες. Πρέπει να σημειωθεί βέβαια ότι δε σημαίνει πως εκείνη την περίοδο δεν υπήρχαν προτάσεις για

¹⁰² Σ. Σκοπετέα, «Τα ἰώτα...», ὁ.π., σ. 263.

¹⁰³ Στο ίδιο, σ. 266.

φωνητική γραφή ή/και καθιέρωση του λατινικού αλφαβήτου, αν και μάλλον χωρίς ευρεία απήχηση¹⁰⁴.

Η τροπολογία του 1982

Αυτός ο δημόσιος λόγος και οι συλλογικές ή μεμονωμένες πρωτοβουλίες δείχνουν τη σχετική προετοιμασία που είχε γίνει όταν ήρθε πια η επίμαχη τροπολογία στις αρχές του 1982. Στην πράξη νομοθετικού περιεχομένου «Περί εγγραφής μαθητών στα Λύκεια της Γενικής και Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαιδύσεως», που δημοσιεύτηκε σε ΦΕΚ στις 11 Φεβρουαρίου 1982, συμπεριλήφθηκε κατόπιν τροπολογίας ένα δεύτερο άρθρο, σύμφωνα με το οποίο «ο τονισμός του γραπτού ελληνικού λόγου γίνεται σύμφωνα με το μονοτονικό σύστημα»¹⁰⁵. Το είδος του μονοτονικού συστήματος περιγράφηκε στο Διάταγμα (αρ. 297) «Εφαρμογή του μονοτονικού συστήματος στην Εκπαίδευση και στη Διοίκηση» και ορίστηκε ότι από το επόμενο ακαδημαϊκό έτος όλα τα σχολικά βιβλία θα είναι σε μονοτονικό, καθώς και ότι από τον Σεπτέμβριο του 1982 το Δημόσιο θα χρησιμοποιεί μονοτονικό¹⁰⁶.

Η κοινοβουλευτική συζήτηση της τροπολογίας υπήρξε κάπως επεισοδιακή. Οι λόγοι που την καθιστούν επεισοδιακή σχετίζονται κατά βάση με το γεγονός ότι οι βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας (αξιωματική αντιπολίτευση) αποχώρησαν από την αίθουσα σε ένδειξη διαμαρτυρίας. Ενδεχομένως, η αποχώρηση να αποτελούσε και μια τακτική του κόμματος για να δυσκολευτεί κάποιος βουλευτής να εκφράσει αντίθετη άποψη με

¹⁰⁴ Μ. Φιληντας κ.ά., *Φωνητική γραφή*, Αθίνα, Καλβος, 1980.

¹⁰⁵ ΦΕΚ Α' 15/11.2.1982.

¹⁰⁶ ΦΕΚ Α' 52/29.4.1982. Για τις απόψεις που διατυπώθηκαν στο Κέντρο Εκπαιδευτικών Μελετών και Επιμόρφωσης (ΚΕΜΕ) σχετικά με το τι είδους μονοτονικό πρέπει να εφαρμοστεί και ποιες απόψεις επικράτησαν βλ. «Να εφαρμοσθεί το μονοτονικό από το επόμενο σχολικό έτος εισηγείται η ολομέλεια ΚΕΜΕ», *Καθημερινή* (17 Ιανουαρίου 1982), σ. 1 και 3. Για την άποψη του Κριαρά, προέδρου της επιτροπής για το είδους του μονοτονικού, βλ. Εμμανουήλ Κριαράς, *Η γλώσσα μας, Παρελθόν και παρόν*, Θεσσαλονίκη, Ιδιωτική έκδοση, 1992, σ. 439-480 και *Στιγμιότυπα πνευματικής πορείας (1974-1998)*, Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 62-4.

την κομματική γραμμή. Σε κάθε περίπτωση, επίσημα και δημόσια, η διαμαρτυρία αφορούσε, ωστόσο, όχι το περιεχόμενο της τροπολογίας, αλλά την εμφάνισή της σε ένα νομοσχέδιο, όχι απαραίτητα σχετικό, και το περασμένο της ώρας.

Έξι χρόνια μετά την πρόταση του Μαύρου, το ζήτημα έχει ωριμάσει πλέον αρκετά και βαίνει προς την οριστική λύση του, ακόμη και αν θεωρείται «μέγα θέμα». Συγκεκριμένα ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης είπε:

[...] τὸ δεύτερο ἄρθρο εἶναι ἄσχετο μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ νομοσχεδίου. Προστίθεται σήμερα, τὴν τελευταία ὥρα, κύριε Υπουργέ, αἰφνιδιαστικῶς. Ἀναφέρεται σὲ ἕνα μέγα θέμα, τὸ ὁποῖο κατὰ σύμπτωση δὲν μᾶς βρῖσκει ἀντίθετους¹⁰⁷.

Οι αντιρρήσεις του Μητσοτάκη για την περασμένη ώρα και τη σχέση της τροπολογίας με το νομοσχέδιο θεμελιώσαν ένα επιχείρημα περί προετοιμασίας της αντιπολίτευσης σε σχέση με το ζήτημα:

Θὰ τὸ ἐδέχεσθε ἐσεῖς ποτὲ ὡς Ἀξιωματικὴ Ἀντιπολίτευση ἕνα τέτοιο θέμα νὰ σᾶς τὸ φέρνουν διὰ τροπολογίας χωρὶς νὰ ἔχετε προλάβει νὰ προετοιμασθεῖτε, νὰ διαβάσετε, νὰ ἐνημερωθεῖτε; [...] Σᾶς τὸ ξαναλέω καὶ πάλι, εἶμαι ἰδιαίτερα ἐπίμονος, διότι δὲ διαφωνῶ ἐπὶ τῆς οὐσίας, θέλω ἀπλῶς νὰ προστατεύσω καὶ τὴ Βουλὴ καὶ ὅλους μᾶς ἀπὸ ἀκρότητες καὶ ἀπὸ πείσματα¹⁰⁸.

Εἶναι αμφίβολο αν υπήρχε κάποια «ακρότητα» στην ὅλη διαδικασία, η οποία παρέβαινε τους κανόνες της κοινοβουλευτικής συζήτησης¹⁰⁹. Ὅσον αφορά τὸ περασμένο της ὥρας, ὁ Εὐάγγελος Αβέρωφ ρώτησε για τὴν ἐπίμαχη τροπολογία ἀμέσως μετὰ τὴν κατάθεσή της, στὴν ἐναρξὴ τῆς συνεδρίασης, δηλαδή, ἀργά τὸ ἀπόγευμα. Κατόπιν ἐγένε ἡ συζήτηση για τὸ πρῶτο ἄρθρο τοῦ νομοσχεδίου καὶ στὴ συνέχεια για τὸ μονοτονικό. Ἄρα, τὸ ἐπιχείρημα περὶ περασμένου της ὥρας καθίσταται τουλάχιστον

¹⁰⁷ Συνεδρίαση Κ', Πρακτικά τῆς Βουλῆς (11 Ἰανουαρίου 1982), σ. 456.

¹⁰⁸ Στὸ ἴδιο, σ. 457.

¹⁰⁹ Για ἐκτενὴ σχολιασμό καὶ ἀφήγηση τῶν λεπτομερειῶν τῆς «αμαρτωλῆς» νύχτας με ἐμφάση στὰ ἐπιχειρήματα περὶ «περασμένης ὥρας» καὶ «ἀσχετου νομοσχεδίου», βλ. Ν. Σαραντάκος, *Γλώσσα μετ' ἐμποδίων*, ὁ.π., σ. 274-285.

προβληματικό, εφόσον είχε προαναγγελθεί από νωρίς η επίμαχη συζήτηση.

Η έλλειψη ουσιαστικής διαφωνίας με το περιεχόμενο της τροπολογίας είχε ήδη γίνει εμφανής και στην προηγούμενη κοινοβουλευτική συζήτηση με αφορμή την καθιέρωση της δημοτικής το 1976. Από τη στιγμή που αποχώρησαν οι βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας, δεν υπήρχε κανένας ουσιαστικός αντίλογος για τη θέσπιση του μονοτονικού, εφόσον και το ΚΚΕ διά στόματος Μαρίας Δαμανάκη στήριξε και ψήφισε την τροπολογία¹¹⁰. Οι Γ. Κουτσοχέρας και Ε. Βερυβάκης, βουλευτής Αθηνών του ΠΑΣΟΚ και υπουργός Παιδείας αντίστοιχα, στις ομιλίες τους εξέθεσαν με λεπτομέρειες ολόκληρη τη διαδικασία συγκρότησης αρμόδιας επιτροπής, η οποία και όρισε το είδος του μονοτονικού. Ανέτρεξαν σε παλαιότερες προτάσεις και τόνισαν τόσο την οικονομική διάσταση όσο και τον «πανελλήνιο» χαρακτήρα του αιτήματος: οι εφημερίδες, τα περιοδικά, τα συνδικαλιστικά όργανα των εκπαιδευτικών, τόσοι διανοητές, ακόμη και ο υποστηρικτής της καθαρεύουσας Χατζιδάκις ήθελαν το μονοτονικό¹¹¹. Η τροπολογία δε συζητήθηκε ως κάτι καινούργιο. Αντίθετα, συζητήθηκε ως κάτι που «έχει ωριμάσει». Ενδεικτικά αναφέρω τα λόγια του Παναγιώτη Κατσαρού, βουλευτή Καρδίτσας του ΠΑΣΟΚ:

Ἡ Κυβέρνηση τῆς Ἰέας Δημοκρατίας' πρὶν 2,5 περίπου χρόνια μᾶς εἶχε πει, ὅτι ἐτοιμάζεται καὶ αὐτὴ νὰ τὸ ἀποδεχθεῖ καὶ ἐπὶ τέλους δὲν ὑπάρχουν ἄλλα περιθώρια γιὰ τὴ νεολαῖα μᾶς γιὰ ἄχρηστη βασανιστικὴ τυπολογία ποῦ κυριολεκτικὰ ἐξοντώνει τὴν Παιδεία¹¹².

¹¹⁰ Η Δαμανάκη (ΚΚΕ) συμφώνησε με την τροπολογία και προέτρεψε να ακουστούν οι απόψεις των συνδικαλιστικών οργάνων. Έθιξε όμως κι αυτή το θέμα της κόπωσης. Συνεδρίασις Κ', Πρακτικά της Βουλής (11 Ιανουαρίου 1982), σ. 455 και 458.

¹¹¹ Συνεδρίασις Κ', Πρακτικά της Βουλής (11 Ιανουαρίου 1982), σ. 465.

¹¹² Στο ίδιο, σ. 459. Ο Μανόλης Γλέζος (ΠΑΣΟΚ) θεωρεί ότι η τροπολογία είναι επαναστατική και ότι η Σοσιαλιστική Κυβέρνηση πιστή στην «Αλλαγή» την καθιερώνει. Προσθέτει ότι ο συναισθηματισμός μας κρατάει στο μονοτονικό και ότι θα έπρεπε να καθιερώσουμε το ατονικό.

Οι συλλογικές (και όχι μεμονωμένες ατομικές) αντιδράσεις εναντίον της καθιέρωσης του μονοτονικού στις αρχές του 1982 υπήρξαν ουσιαστικά οι εξής δύο: η διακήρυξη των ελλήνων συγγραφέων (όχι της εταιρείας ελλήνων συγγραφέων) τον Ιανουάριο του 1982, πριν δηλαδή την κατάθεση και υπερψήφιση της τροπολογίας, και η ίδρυση και διακήρυξη του Ελληνικού Γλωσσικού Ομίλου (ΕΓΟ) τον Μάρτιο του 1982.

Η πρώτη διακήρυξη, αυτή των συγγραφέων, ήταν ένα κείμενο που υπερασπιζόταν την καθιέρωση της δημοτικής και κατέκρινε την καθιέρωση του μονοτονικού ως «πλήρη εξάρθρωση της ελληνικής γλώσσας». Κατέληγε ότι θα συνέχιζαν να γράφουν και να τυπώνουν τα βιβλία «με σέβας προς τη ζωντανή γλωσσική παράδοση και την πλήρη μορφή των λέξεων, όσων μας δίδαξαν οι πατέρες του δημοτικισμού και οι μεγάλοι Νεοέλληνες συγγραφείς». Οι συγγραφείς¹¹³ που υπέγραψαν τη διακήρυξη αυτή δε χρησιμοποίησαν κάποιο νέο επιχείρημα. Υπερασπίστηκαν την ιστορική συνέχεια της ελληνικής γλώσσας, ως αδιαφιλονίκητο επιχείρημα εναντίον οποιασδήποτε αλλαγής.

Στις 18 Μαρτίου 1982, δημοσιεύτηκε στην εφ. *Η Αυγή* μία «Διακήρυξη» επτά διανοούμενων¹¹⁴, με την οποία δήλωναν την ίδρυση του ΕΓΟ. Στην ιδρυτική διακήρυξη του ΕΓΟ βρίσκουμε την υπογραφή των Οδ. Ελύτη, Γ. Μπαμπινιώτη του Αρ. Νικολαΐδη, Γ. Ντεγιάννη, Αρ. Σκιαδά, Γ. Χειμωνά και του Ν. Χατζηκυριάκου-Γκίκα. Πρόκειται για μια ευρεία γκάμα υπογραφών της ελληνικής διανόησης, από τον άρτι βραβευθέντα

Είναι το πρώτο βήμα για τη «ριζική επανάσταση», την αλλαγή των φωνητικών μας συμβόλων (σ. 460).

¹¹³ Αρχικά ήταν 27 και προοδευτικά έφτασαν τους 48. «Επικαιρότητες: Το μονοτονικό», π. *Νέα Εστία*, τόμ. 111, τχ. 1311 (15.2.1982), σ. 265-6. «Διακήρυξη. Η εξάρθρωση της γλώσσας», *Καθημερινή*, 14.11.1985, σ. 7.

¹¹⁴ «Η γλώσσα μας κινδυνεύει όσο ποτέ άλλοτε», *Η Αυγή*, 18.3.1982. Απόσπασμα από το κείμενο αναδημοσιεύεται στο Γ. Μπαμπινιώτης (επιμ.), *Το γλωσσικό ζήτημα. Σύγχρονες προσεγγίσεις*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2011, σ. 402.

με νόμπελ ποιητή και τον διακεκριμένο ζωγράφο μέχρι τον ανώτατο δικαστικό των πρωταιτίων της Χούντας και τον ψυχίατρο-πεζογράφο. Στόχος του ΕΓΟ ήταν η υπεράσπιση της ελληνικής γλώσσας από μια κυβέρνηση που προσπαθούσε να «μειώσει τον πλούτο της»· από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης που επιχειρούσαν να την αλλάξουν προς το χειρότερο· και από κάποιες αδιευκρίνιστες, αλλά απολύτως συνειδητές παρεμβάσεις που οδηγούσαν νομοτελειακά στην αποδυναμωση της γλώσσας. Οι υποστηρικτές του ΕΓΟ προσπαθούσαν να πείσουν για το μέγεθος του «κινδύνου» που διέτρεχε η ελληνική γλώσσα:

Ποτέ ίσως μέσα στην ιστορική της διαδρομή, και όταν ακόμη συμπιεζόταν από τις πιό αντίξοες συνθήκες, ή ελληνική γλώσσα ως ιδιαίτερη οντότητα δεν διέτρεξε τους κινδύνους που διατρέχει σήμερα· διότι ποτέ άλλοτε οί ένσυνείδητες παρεμβάσεις και τὰ μέσα μαζικής ἐπικοινωνίας δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ τὴν ἐπηρεάσουν δυσμενῶς, ἀκόμη και νὰ τὴν ἀποδυναμώσουν¹¹⁵.

Το επιχείρημα περί ενιαίας γλώσσας, όπως και η διακήρυξη των συγγραφέων, χρησιμοποίησε και ο ΕΓΟ: «Γιὰ μᾶς δὲν ὑπάρχει τὸ δίλημμα, δημοτική-καθαρεύουσα, ὑπάρχει ἡ ἐνιαία ἑλληνική γλώσσα, πολυδιάστατη στὴ σύγχρονη τῆς ἀνάπτυξη, τὸ πιὸ πολύτιμο ἀγαθὸ τοῦ λαοῦ μᾶς, τὸ πιὸ ἀξιόλογο προϊόν ἐξαγωγῆς τοῦ τόπου μᾶς στὸ διεθνῆ χῶρο». Η αδιάκοπη ιστορική συνέχεια της γλώσσας παρείχε την κατάλληλη θέση και στο εξωτερικό, στον λεγόμενο «διεθνή χῶρο», δηλαδή στην Ευρώπη. Η «αδιάκοπη γλωσσική συνέχεια» και ο «πλούτος τεσσάρων χιλιάδων ετών» καθιστούσαν το ελληνικό έθνος «ιδιαιτέρο». Κοινή επίσης ήταν η αρνητική στάση απέναντι στην όποια γλωσσική αλλαγή, η οποία εφόσον απειλούσε την ιστορική συνέχεια, θεωρούνταν εξ ορισμού απειλητική για την ίδια την ύπαρξη της γλώσσας, και άρα του έθνους. Καθώς όμως η τονική απλοποίηση δεν ήταν μια κίνηση

¹¹⁵ «Η γλώσσα μας κινδυνεύει όσο ποτέ άλλοτε», *Η Αυγή*, 18.3.1982.

αιφνιδιαστική, αλλά αποτελούσε τελικά κοινωνικό αίτημα, ούτε ο ΕΓΟ, όπως ούτε η διακήρυξη των συγγραφέων, προκάλεσαν τόσο μεγάλες αντιδράσεις, όσες ενδεχομένως επιθυμούσαν. Ορισμένα άρθρα στις εφημερίδες και κάποιες εκδόσεις. Τη διαπίστωση αυτή τεκμηριώνει η έκδοση δύο συλλογικών τόμων από τον ΕΓΟ, όπου συγκεντρώθηκαν ποικίλα κείμενα, πολλά από τα οποία ήταν ήδη δημοσιευμένα¹¹⁶.

Ειδικά ο Μπαμπινιώτης, πρωτεργάτης του ΕΓΟ, διαχώρισε το ζήτημα κατάργησης της δασείας. Υποστήριξε ότι πρόκειται για ιδιαίτερο φθόγγο και απόδειξη της ιδιαιτερότητας αποτελούσε η χρήση του γράμματος «h» στις λατινογενείς γλώσσες με ελληνική ρίζα. Το επιχείρημα, βέβαια, πάλι ήταν η κατάργηση της ιστορικής ορθογραφίας, η «στην πράξη αλλοίωση του 'έτυμολογικού ινδάλματος'»¹¹⁷. Επρόκειτο, δηλαδή, για την «αφαίμαξη» της ελληνικής γλώσσας από το «πολυτιμότερο» αγαθό της, την ιστορικότητα και τη διαχρονία της.

Η καθιέρωση της δημοτικής και του μονοτονικού απογύμνωσαν κοινωνικές ανησυχίες και φόβους που μέχρι τότε κρύβονταν κάτω από την ομπρέλα του γλωσσικού ζητήματος. Μέχρι το 1976, η γλωσσική μορφή ήταν πράγματι το αντικείμενο της διαμάχης, αλλά το διακύβευμα ήταν η φυσιογνωμία του έθνους και ο καθορισμός της εθνικής ιδεολογίας¹¹⁸. Έτσι, οι ανησυχίες για την «επιβίωση» της εθνικής γλώσσας και οι φόβοι «απορρόφησης» ενός μικρού αλλά ιστορικά μεγαλοπρεπούς έθνους μεταλλάσσονταν ενδεχομένως, αλλά παρέμειναν. Το γλωσσικό ζήτημα στη Μεταπολίτευση μπορεί να λύθηκε, οι φόβοι όμως που είχαν συνδεθεί με αυτό καθ' όλη τη διάρκεια του αιώνα δεν έπαψαν να υπάρχουν και να

¹¹⁶ Ελληνικός γλωσσικός όμιλος, *Ελληνική γλώσσα. Αναζητήσεις και συζητήσεις*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1984 και 1986.

¹¹⁷ Γιώργος Μπαμπινιώτης, «'Δασειδαιμονίες' ή προτού διώξουμε τα κακά πνεύματα», *Καθημερινή*, 24-25.1.1982, σ. 10. Βλ. και επιστολή του φιλόλογου Π.Σ. Παρασκευαΐδη από τη Μυτιλήνη «Η κατάργηση της δασείας» που δημοσιεύτηκε στην εφ. *Καθημερινή*, 29.1.1982, σ. 5.

¹¹⁸ Αντώνης Λιάκος, «Γλώσσα και έθνος» (2007) στην Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα, βλ. http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_18/ (τελ. επίσκεψη 19.3.2015)

εκδηλώνονται με πλείστες άλλες αφορμές. Καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 επανερχόταν από καιρού εις καιρόν μια κάποια νοσταλγία για τους τόνους και κατ' επέκταση το ζήτημα της επαναφοράς του πολυτονικού.

Από τις γνωστότερες κινήσεις της δεκαετίας του 1980 μετά την καθιέρωση του 1982 είναι το κείμενο του Διονύση Σαββόπουλου στο συνέδριο του ΚΚΕ εσωτερικού με θέμα τη γλώσσα στη Νέα Σμύρνη τον Ιανουάριο του 1985. Τα κείμενα από το συνέδριο δημοσιεύτηκαν σε περιοδικά και εφημερίδες και τελικά μαζεύτηκαν σε ένα τόμο, που εκδόθηκε το 1988¹¹⁹. Ανάμεσα στις εισηγήσεις, εκείνη του Σαββόπουλου ασχολήθηκε αποκλειστικά με το ζήτημα των τόνων, προτείνοντας μάλιστα την επιστροφή τους¹²⁰. Τα επιχειρήματά του δεν ήταν καινούργια: η επερχόμενη κατάργηση της ιστορικής ορθογραφίας και η επικείμενη καθιέρωση του λατινικού αλφαβήτου. Από όλα αυτά τόνισε την αισθητική διάσταση, λέγοντας ότι «ή γλώσσα χωρίς τόνους φάνταζε στὰ μάτια μου σ'άν σεληνιακό τοπίο»¹²¹ και επιχειρηματολογώντας επί μακρόν για το πώς χάνεται η μουσικότητα της γλώσσας με την απώλεια των τόνων. Συνέδεσε έναν παλμογράφο, για να μετρήσει την «ένταση» και το «ύψος της συχνότητας» των λέξεων ανάλογα με τον τονισμό τους. Έφτιαξε μάλιστα και σχετικά διαγράμματα:

¹¹⁹ Ο δημόσιος διάλογος για τη γλώσσα που διοργάνωσε το ΚΚΕ Εσωτερικού το Σάββατο 19 Ιανουαρίου 1985 στο κλειστό γήπεδο του Μίλωνος: οι εισηγήσεις, οι παρεμβάσεις, οι δευτερολογίες, Αθήνα, Δόμος, 1988.

¹²⁰ Στο ίδιο, σ. 195.

¹²¹ Στο ίδιο, σ. 197.

Κατέληγε ότι εφόσον τα ελληνικά είναι τραγούδι, όφειλε κανείς να μην τα δει «αλαζονικά», καθώς έτσι στρεφόταν εναντίον της «προσωπικής του ιστορίας και πίστης». Επιπλέον τα ελληνικά, σύμφωνα με τον Σαββόπουλο, είναι τόσο «ανυπόφορα δύσκολα», οπότε ο στόχος είναι μαθαίνοντάς τα να «γίνουμε άνθρωποι» και όχι «δεξιότητες». Στη συζήτηση που ακολούθησε, η εισήγηση του Σαββόπουλου είχε τόσο υποστηρικτές (Κ. Ζουράρις, Χρ. Βακαλόπουλος, Αντ. Φωστιέρης, Νίκος Μουλακάκης) όσο και διαφωνούντες (Δ. Ν. Μαρωνίτης, Β. Φόρης – ΙΝΕ/ΙΜΤ, Κ. Γαβρόγλου, Ανδ. Μπελεζίνης, Γρηγ. Μασσαλάς-ηθοποιός). Οι αντιρρήσεις¹²² από τους διαφωνούντες κατά κύριο λόγο επικεντρώθηκαν στον αντιεπιστημονικό χαρακτήρα των λεγομένων και από άποψη ουσίας και από άποψη μεθοδολογίας. Μόνον ο Φωστιέρης πρόσθεσε τη διάσταση της «πειθαναγκαστικής» επιβολής του μονοτονικού «εν μία νυκτί» από την κρατική εξουσία, η οποία παρεμβαίνει στην ατομικότητα του καθενός με τον νόμο αυτό¹²³. Ο Σαββόπουλος υπερασπίστηκε όχι μόνο την ενότητα της γλώσσας και κατ' επέκταση τον εθνικό της χαρακτήρα, αλλά και την ιδιότητά του ως «λαϊκού τραγουδιστή» και άρα ως «αληθινού» προεπιστημονικού γνώστη της γλώσσας¹²⁴.

Η στάση αυτή του Σαββόπουλου εντάσσεται και στο πλαίσιο του ρεύματος ιδεών που ήδη από τη δεκαετία του 1980 περιγράφηκε ως «Νεοορθοδοξία»¹²⁵. Εκτός από τον Σαββόπουλο, φίλα προσκείμενους σ' αυτό το ρεύμα ιδεών βρίσκουμε και άλλους υπερασπιστές του

¹²² Με άρθρο της η Σούλα Αλεξανδροπούλου στην εφ. *Ελευθεροτυπία* (22.1.1985, σ. 11) χαρακτήρισε «ευτυχή σύμπτωση» και «απάντηση στους ανησυχούντες για τη γλώσσα νεοκαθαρευουσιάνους» τη δημοσίευση συνέντευξης του Ι. Κακριδή στο π. *Διαβάζω* αμέσως μετά την ημερίδα του ΚΚΕεσ. και την εισήγηση του Δ. Σαββόπουλου.

¹²³ Ο δημόσιος διάλογος, *ό.π.*, σ. 229-30.

¹²⁴ Στο ίδιο, σ. 242-4.

¹²⁵ Βασίλειος Μακριδής, «Νεοορθόδοξοι. Θεολόγοι και κομμουνιστές/μαρξιστές σε αναζήτηση της ελληνορθόδοξης μοναδικότητας» στο Βασίλης Βαμβακάς και Παναγής Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό*, Το πέρασμα, Αθήνα, 2010, σ. 361-3.

πολυτονικού, όπως τον φιλόσοφο και θεολόγο Χρήστο Γιανναρά και τον φιλόσοφο Στέλιο Ράμφο. Τα επιχειρήματα περί αδιάκοπης ύπαρξης του ελληνισμού, ο οποίος νοούνταν ως ξεχωριστός και μοναδικός τρόπος ζωής¹²⁶, έβρισκαν πρόσφορο έδαφος στις συζητήσεις περί γλώσσας. Δεν ξενίζει, λοιπόν, η στάση τους υπέρ του πολυτονικού. Αντίθετα, αναδεικνύει την πλευρά του ρεύματος που σχετίζεται με το γλωσσικό εθνικισμό και τη σχέση του με την Αριστερά.

Λίγους μήνες μετά το συνέδριο του ΚΚΕεσ., στις πανελλήνιες εξετάσεις του Ιουνίου του 1985, το θέμα της έκθεσης, που περιελάμβανε τις λέξεις «αρωγή και ευδοκίμηση» προκάλεσε μεγάλες αναταραχές¹²⁷. Τα κεντρικά θέματα είναι η φθορά της γλώσσας και η λεξιπενία των νέων, που αναδείχθηκαν με αφορμή το θέμα των πανελλήνιων, αλλά έχουν τις αιτίες τους στην κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων στο γυμνάσιο, που είχε θεσπιστεί με τον ν. 309/1976 και άρα στην αποκοπή της γλώσσας από το ιστορικό της παρελθόν. Με αυτόν τον τρόπο, επανέρχονταν και οι τόνοι στο προσκήνιο, ως μία από τις κινήσεις που οδήγησαν στην αποκοπή με το «ένδοξο» παρελθόν. Οι αντιρρήσεις σε σχέση με την τονική απλοποίηση συνδυάστηκαν με τις επιφυλάξεις για οποιαδήποτε ορθογραφική αλλαγή που απομάκρυναν τη γλώσσα από το ένδοξο παρελθόν¹²⁸.

Δύο είναι οι λύσεις που προτάθηκαν. Πρώτα, η επαναφορά της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών στο γυμνάσιο, η οποία και

¹²⁶ Στο ίδιο, σ. 363.

¹²⁷ Μάρω Κακριδή, «Αρωγή και ευδοκίμηση», Β. Βαμβακάς και Π. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *ό.π.*, σ. 42-44.

¹²⁸ Spiros Moschonas, «'Language Issues' after the 'Language Question': On the Modern Standards of Standard Modern Greek» στο Alexandra Georgakopoulou και Michael Silk (επιμ.), *Standard Languages and Language Standards: Greek, Past and Present*, Centre For Hellenic Studies, King's College London, Ashgate, Λονδίνο, σ. 311 (293-320).

εφαρμόστηκε¹²⁹, αποδεικνύοντας για ακόμη μια φορά την αξία του συμβολικού κεφαλαίου της αρχαιότητας¹³⁰. Δεύτερη λύση ήταν η ίδρυση επιτροπής «προστασίας» της γλώσσας, κίνηση που τελικά έπεσε στο κενό. Τον Νοέμβριο του 1985, ο Ιωάννης Πεσμαζόγλου, βουλευτής Β' Αθηνών της Νέας Δημοκρατίας, κατέθεσε πρόταση νόμου για την ίδρυση διαρκούς επιτροπής της νεοελληνικής γλώσσας¹³¹. Ο Μπαμπινιώτης χαρακτήρισε την ανάγκη ίδρυσης μιας τέτοιας επιτροπής «εθνική [...] για την κατοχύρωση και διαφύλαξη της φυσιογνωμίας και της ταυτότητας αυτού του μικρού τόπου»¹³². Μετά από τις τόσες αλλαγές στη γλώσσα, αλλά και ευρύτερα στην κοινωνία, με τη Μεταπολίτευση, εντοπίζεται και η τάση για προστασία και διατήρηση της προϋπάρχουσας κατάστασης.

Η ιστορική ορθογραφία, η εκπαίδευση και η εξοικονόμηση πόρων

Ομαδοποιώντας τα επιχειρήματα, υπέρ και κατά, εντοπίζονται τρεις κατηγορίες. Κεντρικό διακύβευμα είναι η ιστορική ορθογραφία. Οι υπέρ του πολυτονικού ισχυρίζονταν ότι η τονική απλοποίηση οδηγούσε σχεδόν νομοτελειακά στην φωνητική γραφή και την καθιέρωση του λατινικού αλφαβήτου¹³³, άρα στη διακοπή και απώλεια κάθε γλωσσικής συνέχειας και σύνδεσης με την αρχαιότητα. Η απάντηση σ' αυτό ήταν ότι επρόκειτο για μία (μετά)αλεξανδρινή κατασκευή και όχι κλασική παράδοση, και κατ' επέκταση δεν απειλούνταν η «ιστορικότητα» της ορθογραφίας και της γλώσσας. Σε κάθε περίπτωση βέβαια διαπιστώνεται η σημασία και η

¹²⁹ Προτάθηκε από τον Αντ. Τρίτση, υπουργό παιδείας του ΠΑΣΟΚ τον Νοέμβριο του 1986, αλλά αρχίζει να εφαρμόζεται από την κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας το 1992. Μ. Κακριδή, «Αρωγή...», *ό.π.*, σ. 44.

¹³⁰ Α. – Φ. Χριστίδης, *Γλώσσα, ό.π.* σ. 11. Για τη σημασία της αρχαιότητας κατά τον 19^ο αιώνα, βλ. ενδεικτικά Έλ. Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο»...*, *ό.π.*, σ. 171-248.

¹³¹ Για την εισηγητική έκθεση βλ. *Ελληνική γλώσσα, ό.π.*, σ. 169-176.

¹³² Γιώργος Μπαμπινιώτης, «Η πρόταση για την ίδρυση διαρκούς Επιτροπής Νεοελληνικής γλώσσας», *Καθημερινή*, 30.1.1986, σ. 4.

¹³³ Ας σημειωθεί βέβαια ότι δεν εντόπισα προτάσεις καθιέρωσης λατινικού αλφαβήτου. Είναι πολύ πιθανό να υπάρχουν, αλλά ποτέ δεν βρήκαν ευρεία απήχηση.

σπουδαιότητα της ιστορικής ορθογραφίας, η αξία της οποίας δεν αμφισβητήθηκε από καμία πλευρά. Η υπενθύμιση περί αδιάκοπης συνέχειας της γλώσσας κρίθηκε απαραίτητη στην περίοδο καθιέρωσης της δημοτικής ως εθνικής γλώσσας, προκειμένου είτε να εξασφαλίσει τη θέση της στην ευρωπαϊκή οικογένεια είτε να δείξει την ανωτερότητά της. Η ελληνική δεν είναι φυσικά η μόνη τέτοια περίπτωση γλωσσικού εθνικισμού. Το επιχείρημα της «πρωτότυπης» γλώσσας ως δείγμα ανωτερότητας έναντι άλλων «διεφθαρμένων» γλωσσών χρησιμοποιήθηκε, για παράδειγμα, και από τους Γερμανούς έναντι των λατινογενών γλωσσών¹³⁴.

Στη συνέχεια, εντοπίζονται τα επιχειρήματα που αφορούσαν εκπαιδευτικά ζητήματα. Πρόκειται για το βασικότερο επιχείρημα των υπέρμαχων του μονοτονικού, σύμφωνα με το οποίο ο χρόνος εκμάθησης των τόνων θα μπορούσε να αφιερωθεί σε πιο «ουσιαστική» μόρφωση, που με τη σειρά της θα συνέβαλε στην ανάπτυξη κριτικής σκέψης αφήνοντας πίσω τους μηχανισμούς απομνημόνευσης τονικών κανόνων. Οι υποστηρικτές του πολυτονικού διατείνονταν ότι θα συμβεί το ακριβώς αντίθετο, ότι δηλαδή η απάλειψη των τόνων θα μειώσει την «ουσιαστική» μόρφωση, εφόσον μειώνει τις δυνατότητες εκμάθησης της προέλευσης της κάθε λέξης. Σε αυτή την αντιπαράθεση, γίνεται φανερό ότι οι τόνοι καλούνται να σηκώσουν το βάρος της «ουσιαστικής» μόρφωσης των μαθητών, όπως και αν την όριζε η κάθε πλευρά. Πρόκειται φυσικά για υπέρμετρο βάρος, στο οποίο η τονική απλοποίηση σε καμία περίπτωση δε θα μπορούσε να ανταπεξέλθει.

Η τελευταία ομάδα επιχειρημάτων άγγιζε το καθαρά πρακτικό ζήτημα της οικονομίας χρόνου και χρήματος, ειδικά στην τυπογραφία. Πρόκειται για ένα ισχυρό επιχείρημα των υπέρμαχων του μονοτονικού,

¹³⁴ J. Edwards, *Language...*, ό.π., σ. 210-1.

στο οποίο η άλλη πλευρά δυσκολευόταν να απαντήσει πέραν της διαπίστωσης ότι η προάσπιση της ιστορικότητας της γλώσσας και άρα της εθνικής ταυτότητας υπερτερούν της όποιας, χρηματικής ιδίως, ευκολίας. Η δύναμη του επιχειρήματος εντοπίζεται μάλιστα στο ότι άρχισε να εφαρμόζεται πριν τη θεσμική καθιέρωση, δημιουργώντας μια de facto κατάσταση, η οποία δύσκολα θα μπορούσε να ανατραπεί.

Το γλωσσικό ζήτημα ως παρελθόν

Όσον αφορά την ελληνική ιστοριογραφία, είναι κοινός τόπος ότι το κύριο σώμα των ιστορικών μελετών που χρησιμοποιεί ο/η σύγχρονος/η ιστορικός έχει γραφτεί από τη Μεταπολίτευση και μετά¹³⁵. Η στιγμή της πτώσης της δικτατορίας των συνταγματαρχών και της αποκατάστασης της δημοκρατίας πράγματι σηματοδότησε μία τομή σχεδόν σε όλους τους τομείς της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής της ελληνικής κοινωνίας¹³⁶. Η πρώτη Μεταπολίτευση είναι μια εποχή, μεταξύ άλλων, επίλυσης εκκρεμοτήτων και χρόνιων αιτημάτων του παρελθόντος: η νομιμοποίηση του κομμουνιστικού κόμματος, η οριστική λήξη του πολιτειακού ζητήματος υπέρ του δημοκρατικού πολιτεύματος, η καθιέρωση της δημοτικής και του μονοτονικού κ.ά. Η πύκνωση της ιστοριογραφικής παραγωγής σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα αποτελεί ένδειξη ακριβώς αυτού του χαρακτηριστικού της εποχής. Συγκεκριμένα, χαρακτηρίζεται από μία πύκνωση της ιστοριογραφικής παραγωγής που σχετίζεται ποικιλοτρόπως με το γλωσσικό ζήτημα. Τα βιβλία των Α.

¹³⁵ Αντώνης Λιάκος, «Η νεοελληνική ιστοριογραφία το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα», *Σύγχρονα Θέματα*, 76-77 (Ιανουάριος-Ιούλιος 2011), σ. 73.

¹³⁶ Γιάννης Βούλγαρης, *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα, 1974-2009*, Αθήνα, Πόλις, 2013, σ. 11.

Δημαρά, Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου και Α. Φραγκουδάκη¹³⁷, που κυκλοφόρησαν σε ένα διάστημα τεσσάρων ετών (1973-1977) σημάδεψαν, με διαφορετικούς τρόπους το καθένα αλλά σίγουρα όλα μαζί, την ιστοριογραφία του γλωσσικού ζητήματος.

Το δίτομο βιβλίο του Δημαρά, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, αποτελεί μια συλλογή τεκμηρίων με σύντομη εισαγωγή, που εκτείνονται σε μεγάλο βάθος χρόνου (1821-1967) και αφορούν την ιστορία της εκπαίδευσης. Το βιβλίο αποτελεί σημείο αναφοράς για το επιστημονικό πεδίο της ιστορίας της εκπαίδευσης (και όχι μόνο), που έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη δημοσίευση πρωτότυπων πηγών και τεκμηρίων, προκειμένου να χτίσει το ερμηνευτικό του σχήμα¹³⁸. Το γλωσσικό ζήτημα, αν και κυρίαρχο¹³⁹, δεν ήταν το κεντρικό νήμα που συνέδεσε τα τεκμήρια αυτά. Το γεγονός ότι η σύντομη αυτή επισκόπηση της ιστοριογραφίας του γλωσσικού ζητήματος ξεκινά από ένα βιβλίο για την ιστορία της εκπαίδευσης καταδεικνύει το άρρηκτο της σύνδεσης μεταξύ γλωσσικών και εκπαιδευτικών ζητημάτων, καθώς και την ταύτιση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης με τον δημοτικισμό¹⁴⁰.

Η ταύτιση αυτή δεν συντελέστηκε στη Μεταπολίτευση, αλλά στη συγχρονία: η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση με την εμφάνιση του δημοτικιστικού κινήματος απέκτησε συγκεκριμένο περιεχόμενο –την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στο σχολείο– και από εκεί κι ύστερα ο εκσυγχρονισμός και η εθνική ολοκλήρωση, για τους δημοτικιστές, δεν

¹³⁷ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση*, ό.π.· Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *Δημοτικισμός*, ό.π.· Α. Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση*, ό.π., και *Ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός*, ό.π..

¹³⁸ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση...*, ό.π., τόμ. Α', σ. ιη'.

¹³⁹ «Το θέμα που θα δεσπόση από εδώ και ύστερα [τέλη 19^{ου} αιώνα] στη διαμάχη για τα εκπαιδευτικά ζητήματα είναι το γλωσσικό». Στο ίδιο, τόμ. Β', σ. κζ'.

¹⁴⁰ Η Χρ. Κουλούρη θεωρεί αυτή την ταύτιση ως ένα από τα βασικά ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά της ερμηνείας των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων που επιχειρούνται στο τέλος της δεκαετίας του 1970. Χριστίνα Κουλούρη, «Ιστορία και ιστοριογραφία της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης: Διλήμματα και στερεότυπα» στο Κ. Αρώνη-Τσίχλη κ.ά. (επιμ.), *Η Ελλάδα της νεωτερικότητας...*, ό.π., σ. 211-3 (207-222).

νοούνταν χωρίς τη δημοτική γλώσσα¹⁴¹. Αυτή η συνάρθρωση των αιτημάτων των δημοτικιστών με την εκπαίδευση είναι που για τη Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου θα καταστήσει το δημοτικισμό κίνημα και κατ' επέκταση ενδεχόμενη εθνική και κοινωνική απειλή¹⁴². Η κεντρική διαπίστωση του βιβλίου του Δημαρά σχετικά με την αποτυχημένη μεταρρύθμιση και τον ελλιπή εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας έγινε «εδραία πεποίθηση» που ενέπνευσε μια σειρά ερευνητών να εξετάσουν τις αιτίες της αποτυχίας¹⁴³. Μία τέτοια μελέτη, κοινωνιολογικού χαρακτήρα περισσότερο, ήταν αυτή της Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, που ξεκινούσε με τη φράση «η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση 'δεν έγινε', εκκρεμεί». Ενέτασσε ευθύς εξαρχής, δηλαδή, τη μελέτη της στο διαμορφωμένο από τον Δημαρά ερμηνευτικό σχήμα περί αποτυχημένης ή τουλάχιστον ανεπαρκούς εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που οφειλόταν στις αντιδραστικές και δικτατορικές κυβερνήσεις. Διευκρίνιζε, βέβαια, ότι «εχθρός» της μεταρρύθμισης δεν είναι η λεγόμενη «αντίδραση», αλλά συνυπεύθυνοι της αποτυχίας ήταν κι οι ίδιοι οι δημοτικιστές διανοούμενοι που επιχειρούσαν ή στόχευαν στη μεταρρύθμιση¹⁴⁴. Η δεύτερη μελέτη της Φραγκουδάκη που εκδόθηκε την ίδια χρονιά (1977) εστίαζε σ' ένα πολύ πιο ειδικό θέμα του γλωσσικού ζητήματος· τη συνταγματική κατοχύρωση της καθαρεύουσας το 1911 από την κυβέρνηση Βενιζέλου. Παρά το ειδικό του θέματος, η μελέτη πάλι εντάσσεται από την ίδια τη συγγραφέα στο σχήμα της ανεπαρκούς μεταρρύθμισης, αλλά αυτή τη φορά υιοθετεί και

¹⁴¹ Στο ίδιο, σ. 219.

¹⁴² Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, *Γλώσσα, εκπαίδευση...*, ό.π., σ. 26 και *Οι φόβοι...*, ό.π., σ. 127.

¹⁴³ Χρ. Κουλούρη, «Ιστορία και ιστοριογραφία...», ό.π., σ. 214.

¹⁴⁴ Α. Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση...*, ό.π., σ. 11.

τη θέση της Σταυρίδη-Πατρικίου σχετικά με την παγίδα της ταύτισης των δημοτικιστών με την πρόοδο και των καθαρολόγων με την αντίδραση¹⁴⁵.

Η εκτεταμένη εισαγωγή της Σταυρίδη-Πατρικίου στα δημοσιευμένα τεκμήρια της συζήτησης περί του *Κοινωνικού Ζητήματος* του Σκληρού στο π. Ο Νουμάς κατατάσσει το βιβλίο στην κοινωνική ιστορία των ιδεών. Η εισαγωγή αυτή είναι που βάζει τέλος στον απλουστευτικό διαχωρισμό μεταξύ προοδευτικών δημοτικιστών και αντιδραστικών καθαρολόγων. Επίσης, η σύνδεση του αιτήματος της δημοτικής γλώσσας με κοινωνικά αιτήματα, καθώς και η εξέταση της σχέσης των σοσιαλιστικών ιδεών, που δειλά έκαναν την εμφάνισή τους στην Ελλάδα την πρώτη δεκαετία του 20^{ού} αιώνα, αποκάλυψαν τον περίπλοκο χαρακτήρα του γλωσσικού ζητήματος και του κινήματος του δημοτικισμού.

Το βασικό κοινό στοιχείο των τεσσάρων, διαφορετικών ως προς το είδος και το περιεχόμενο φυσικά, βιβλίων είναι η στάση απέναντι στην ιστορία, ως επιστήμη. Τα βιβλία αυτά αποτελούν τομές και σημεία αναφοράς ακριβώς γιατί εφάρμοσαν επιστημονικούς κανόνες για τη μελέτη των συγκεκριμένων ζητημάτων. Και αυτή η στάση, η διαπίστωση (όπως και η εφαρμογή της), δηλαδή, ότι η ιστορία είναι επιστήμη και όχι λογοτεχνία, αποτελεί κατ' εξοχήν σημάδι εκμοντερνισμού. Βασίστηκαν και στάθηκαν κριτικά απέναντι στις πηγές, ξέφυγαν από μανιχαϊστικά σχήματα και πρόσφεραν πλουραλιστικές οπτικές. Επιχείρησαν να εντοπίσουν τους μηχανισμούς πίσω από τα γεγονότα και όχι απλώς να περιγράψουν τα ίδια γεγονότα. Αν και υπέρμαχοι της δημοτικής και οι τρεις, δεν παρασύρθηκαν από αυτή τους την ιδεολογική τοποθέτηση. Έπαψαν να ταυτίζουν άκριτα και υπεραπλουστευτικά τον δημοτικισμό με την πρόοδο και τον καθαρευουσιανισμό με την πολιτική αντίδραση.

¹⁴⁵ Α. Φραγκουδάκη, Ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός..., ό.π., σ. 8.

Ως πνευματικά τέκνα του Κ.Θ. Δημαρά, και οι τρεις πίστεψαν ότι με το κίνημα του Διαφωτισμού ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής κοινωνίας έχει αποκτήσει ευγενείς προγόνους, καθώς και έχει συνδεθεί άρρηκτα με ένα πλέγμα εκσυγχρονιστικών αξιών¹⁴⁶. Και έτσι χρησιμοποίησαν ένα διχοτομικό σχήμα, που παράλληλα αποτελούσε βασικό δίλημμα της ελληνικής κοινωνίας, σύμφωνα με το οποίο από τη μία πλευρά βρισκόταν η ανανέωση, ο εξευρωπαϊσμός, κι ο εκσυγχρονισμός, ενώ από την άλλη η αδράνεια, η συντήρηση κι ο αντιδυτικισμός¹⁴⁷. Η «εκμοντερνισμένη» οπτική που προσέφεραν αποτελεί ένδειξη του αιτήματος για εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας κατά την πρώιμη Μεταπολίτευση¹⁴⁸. Σύμφωνα με τα λόγια της ίδιας της Σταυρίδη-Πατρικίου, όπως τα μετέφερε ο Δ.Ν. Μαρωνίτης, «η επτάχρονη δικτατορία των συνταγματαρχών ενεργοποίησε και συσπείρωσε μια νέα ομάδα διανοούμενων, για τους οποίους λόγος και πράξη πήγαν μαζί, τόσο στην αμοιβαία τους συμμαχία όσο και στον αμοιβαίο τους έλεγχο»¹⁴⁹. Με τα λόγια της ίδιας της ιστορικού, μας μεταφέρεται η άποψη ότι η ιστοριογραφική παραγωγή που ξεπήδησε από την εμπειρία της δικτατορίας από τους νέους τότε ιστορικούς, όπως η ίδια, ο Δημαράς και η Φραγκουδάκη, δεν στόχευε στις θεωρητικές ακαδημαϊκές κατασκευές, αλλά στην κοινωνική παρέμβαση μέσω του έργου τους.

Βέβαια το αίτημα της ενιαίας γλώσσας, είτε για τους δημοτικιστές είτε για τους καθαρολόγους, ουσιαστικά υπέκρυπτε το ιδανικό της

¹⁴⁶ Α. Λιάκος, «Η νεοελληνική ιστοριογραφία...», *ό.π.*, σ. 75-6.

¹⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 76, 82.

¹⁴⁸ Η Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου εντόπισε και μεταγενέστερες απόπειρες εκσυγχρονισμού, στις οποίες η ελληνική κοινωνία αντιστεκόταν, εννοώντας κυρίως τη διακυβέρνηση Κ. Σημίτη (1996-2004). Δ.Ν. Μαρωνίτης, «Απολίτιστα μονοτονικά: Ποιος φοβάται τον εκσυγχρονισμό», *Το Βήμα* (10 Μαρτίου 2002), σ. Α66.

¹⁴⁹ Δ.Ν. Μαρωνίτης, «Απολίτιστα μονοτονικά: Οδός Φειδίου», *Το Βήμα* (21 Απριλίου 2002), σ. Α64.

ομοιομορφίας¹⁵⁰. ένα ιδανικό, το οποίο η συγκεκριμένη ιστοριογραφική παραγωγή ουσιαστικά δεν έθιξε. Η εστίασή τους ήταν περισσότερο στη διαμάχη μεταξύ καθαρολόγων και δημοτικιστών παρά στις όποιες κοινές συνισταμένες, όπως ήταν το αίτημα για ενιαία γλώσσα. Η συγκεκριμένη ιστοριογραφική παραγωγή την περίοδο εκείνη δεν αμφισβήτησε την ιερότητα της ενιαίας και ομοιόμορφης εθνικής γλώσσας. Το αίτημα για ένα ενιαίο και ομοιογενές έθνος δεν τέθηκε υπό συζήτηση. Το αίτημα για συμπόρευση με την Ευρώπη, δηλαδή για εξευρωπαϊσμό, υπερερούσε σε σχέση με τον εντοπισμό και την αναγνώριση των όποιων γλωσσικών διαφοροποιήσεων στο εσωτερικό.

Με δεδομένο ότι το γλωσσικό ζήτημα δημιούργησε ερμηνευτικές προσεγγίσεις και τρόπους αντίληψης του εθνικού παρελθόντος, η σχετική ιστοριογραφία ανέδειξε τις περίπλοκες διαδρομές συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας και του γλωσσικού εθνικισμού. Μέσα από ποιες, δηλαδή, πολιτικές κινήσεις, κοινωνικές διαμάχες και πνευματικές συγκρούσεις συγκροτήθηκε γλωσσικά η νεοελληνική εθνική κοινότητα. Ο Δημαράς, η Σταυρίδη-Πατρικίου και η Φραγκουδάκη διαπίστωσαν και εδραίωσαν τον ισχυρισμό ότι ο ρόλος της γλώσσας σ' αυτή τη διαδικασία υπήρξε κυρίαρχος. Με δεδομένο, μάλιστα, ότι χρειάστηκε κρατική παρέμβαση για την καθιέρωση της χρήσης και του είδους της δημοτικής, η εξέταση αυτή του γλωσσικού εθνικισμού συναντάται με το σχεδιασμό γλωσσικής πολιτικής (language planning) και τον κρατικό εθνικισμό.

Η ίδια διαμάχη μεταξύ καθαρολόγων και δημοτικιστών αναγκαστικά υπέκρυπτε το ερώτημα του ποια είναι «καλύτερη» γλώσσα.

¹⁵⁰ Dimitris Tziouvas. «Heteroglossia and the defeat of regionalism», *Κάμπος, Cambridge Papers in Modern Greek*, 1994/2: 98 (95-120). Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Peter Mackridge, που παρατηρεί ότι σε εβδομήντα περίπου χρόνια πραγματοποιήθηκε η σχεδόν πλήρης ομογενοποίηση της ελληνικής γλώσσας και σχεδόν εξαφανίστηκαν (πλην ελαχίστων εξαιρέσεων) οι τοπικές διάλεκτοι. Peter Mackridge, *The Modern Greek Language. A Descriptive Analysis of Standard Modern Greek*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 1985, σ. 1.

Το ερώτημα τέθηκε σε μια περίοδο κανονικοποίησής της, δηλαδή σε μια περίοδο ανακάλυψης και ενστάλαξης σε συγκεκριμένους γλωσσικούς τύπους. Ίσως και γι αυτό άργησε να φτιαχτεί ένα κανονιστικό εγχειρίδιο, δηλαδή μία γραμματική. Η απάντηση, φυσικά, δε θα μπορούσε παρά να αναφέρεται και στο τι είδους εθνική κοινότητα επιδιώκεται. Κατ' επέκταση η μελέτη της διαμάχης αυτής διερευνά τις διαφορετικές οπτικές και επιδιώξεις σχετικά με τη συγκρότηση της φαντασιακής εθνικής κοινότητας.

Αν δεχτούμε την άποψη του Ernest Gellner ότι οι εθνικοί δεσμοί διαμορφώνονται και ανασκευάζονται ακριβώς γιατί υπάρχει η ανάλογη κοινωνική απαίτηση, τότε προκύπτει το ερώτημα σε ποια κοινωνική ανάγκη ανταποκρίνεται η ιστοριογραφική παραγωγή του γλωσσικού ζητήματος σε σχέση με τη διαμόρφωση της εθνικής κοινότητας. Κατ' αρχάς διαπιστώνεται ότι τα χρόνια εκείνα ακριβώς λόγω της κατάρρευσης της Χούντας δημιουργείται ο κατάλληλος χώρος προκειμένου να αναπτυχθούν τέτοιες σκέψεις. Στη συνέχεια, η κοινωνική ανάγκη αφορά αφενός στην επιστημονική γνωριμία με το παρελθόν και αφετέρου στον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας, δηλαδή την συμπόρευση με την Ευρώπη. Η περίοδος της Χούντας θεωρείται περίοδος απομόνωσης και καθυστέρησης και άρα στη Μεταπολίτευση πρέπει να καλυφθεί αυτή η διαφορά. Ταυτόχρονα, και οι συγκεκριμένοι συγγραφείς επιδιώκουν την ανάδειξη των εκσυγχρονιστικών προσπαθειών του παρελθόντος, ακόμη και των αποτυχημένων. Ο τίτλος της «Μεταρρύθμισης που δεν έγινε» στο παρελθόν καλούσε για τις μεταρρυθμίσεις που εκκρεμούσαν και έπρεπε να γίνουν στο σήμερα. Είναι σαφές ότι, τουλάχιστον για τον Δημαρά, η ελληνική κοινωνία είχε παγιδευτεί ανάμεσα στον εκσυγχρονισμό και την

παράδοση και για εκείνον η ιστορία της εκπαίδευσης το έδειχνε ξεκάθαρα¹⁵¹.

Με τα βιβλία αυτά κατέστη σίγουρο και πέραν αμφισβήτησης ότι το γλωσσικό ζήτημα δεν είναι αποκλειστικά γλωσσικό, αλλά κοινωνικό, πολιτικό, εκπαιδευτικό και ιδεολογικό ζήτημα. Είναι εξίσου σαφές ότι τη στιγμή απονομιμοποίησης της καθαρεύουσας από τη Χούντα και άρα τη στιγμή που διαφαίνεται ότι θα επιλυθεί οριστικά το γλωσσικό ζήτημα υπέρ της δημοτικής, οι ιστορικοί προσπαθούσαν να κατανοήσουν την ιστορική διαδρομή του. Η απόπειρα αυτής της κατανόησης αποκαλύπτει σε μας σήμερα την έντονη διάθεση για εκσυγχρονισμό και το πώς συνέβαλε η διάθεση αυτή στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης.

Αντί επιλόγου

Εν είδει συμπεράσματος, γίνονται ορισμένες διαπιστώσεις, που έφευγε στην επιφάνεια η ενασχόληση με την θεσμική καθιέρωση της τονικής απλοποίησης το 1982. Ξεκινώ με δύο παρατηρήσεις που αφορούν στο ίδιο το γλωσσικό ζήτημα. Πρώτον, πρόκειται για την ικανοποίηση ενός κοινωνικού αιτήματος, το οποίο αν και προκάλεσε δημόσιες συζητήσεις και αντιπαραθέσεις δεν προκάλεσε κάποιον ηθικό πανικό, όπως συχνά έκανε το γλωσσικό ζήτημα κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Δεύτερον, κυριαρχεί η εκπαιδευτική διάσταση στα ζητήματα που αφορούν τη γλώσσα. Πρόκειται για μία σύνδεση που έγινε με τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό και ουσιαστικά επιβίωσε και μετά την καθιέρωση της δημοτικής το 1976. Η καθιέρωση του μονοτονικού πράγματι αποτελούσε

¹⁵¹ Χρ. Κουλούρη, «Ιστορία και ιστοριογραφία...», ό.π., σ. 207-8.

την τελευταία φάση του γλωσσικού ζητήματος με όλες τις ιδεολογικές προεκτάσεις του, έτσι όπως το γνωρίσαμε τα προηγούμενα χρόνια¹⁵². Από τη διαχείριση του γλωσσικού ζητήματος –από την εποχή της συνταγματικής κατοχύρωσης της καθαρεύουσας μέχρι τη θεσμική καθιέρωση της δημοτικής και του μονοτονικού– επιβεβαιώνεται ο θρίαμβος του κράτους έναντι του έθνους, της κρατικής κανονικοποιημένης και ενιαίας γλώσσας έναντι των ποικίλων διαλέκτων και των εθνοτικών ακαθαρσιών και των γλωσσικών υβριδισμών¹⁵³.

Σε μια περίοδο έντονης πολιτικοποίησης της νεολαίας, προέκυψε το θέμα «ορθής» χειραγώγησης και οριοθέτησής της διαμέσου της παιδείας. Κάθε συζήτηση υπέρ ή κατά των τόνων, στόχευε στην υπεράσπιση της νεολαίας. Κάθε πλευρά είχε στο μυαλό της «το καλό των νέων» και την «επαρκή» και «ουσιαστική» μόρφωσή τους. Τελικά βέβαια η τονική απλοποίηση, ως μια γλωσσολογική αλλαγή, ένα πολύ μικρό δηλαδή μέρος της γλωσσικής εκπαίδευσης, δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί σε αυτές τις απαιτήσεις. Το αποτέλεσμα ήταν ότι στην πρώτη αφορμή ένδειξης της «ελλιπούς» μόρφωσης της νεολαίας το 1985 φάνηκε ότι τα γλωσσικά διακυβεύματα αφορούσαν τη λεξιπενία των νέων και την γλωσσική «παρακμή» που συνεπαγόταν αυτή. Το γλωσσικό ζήτημα είχε πλέον αλλάξει μορφή. Παλαιές και πάγιες ανησυχίες, όπως η απειλή της εθνικής ταυτότητας από την αλλοίωση της γλώσσας, προστέθηκαν σε καινούργιες, όπως η παρακμή της γλώσσας και η φτωχή γλώσσα των νέων, και το αποτέλεσμα πλέον ήταν τελείως διαφορετικό. Σύμφωνα με το ιδεολογικό σχήμα σε σχέση με τη γλώσσα που συγκροτήθηκε εκείνη

¹⁵² Α. Δημαράς, *Το ανακοπτόμενο άλμα...*, σ. 285.

¹⁵³ D. Tziouvas, «Heteroglossia...», *ό.π.*, σ. 119.

την περίοδο, υπήρχε μία και μόνη γλώσσα, αυτή του κράτους, και η οποία ήταν ιερή¹⁵⁴, ανεξάρτητα του αν έπρεπε να υποστεί αλλαγές ή όχι.

Η ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας ενεργοποίησε προϋπάρχοντα αντανακλαστικά φόβου και συμπλέγματος κατωτερότητας σε σχέση με τη Δύση¹⁵⁵. Για τους μεν, οι πολίτες θα «εξευρωπαϊζόνταν» και θα εκσυγχρονίζονταν γιατί θα χρησιμοποιούσαν μονοτονικό. Από τη μία μεριά, δηλαδή, δεν είναι αυτονόητο το ανήκειν στην Ευρώπη και, από την άλλη, χρειαζόταν επιπλέον προσπάθεια να αποδειχθεί στους «ανώτερους» Ευρωπαίους η «ευρωπαϊκότητά» της γλώσσας και του έθνους. Και σε αυτή την περίπτωση, οι υπέρμαχοι του μονοτονικού υπερεκτίμησαν τις δυνατότητες της τονικής απλοποίησης, προκειμένου να στηρίξουν τη θέση τους. Για τους δε, η απαλλαγή από τους τόνους οδηγούσε στην σταδιακή απώλεια της ιστορικότητας της γλώσσας, της βασικής ιδιαιτερότητάς της, και άρα στον μοιραίο θάνατό της. Η υπεράσπιση της βασικής αυτής «ιδιαιτερότητας» κρινόταν απαραίτητη για την διασφάλιση της εθνικής επιβίωσης στο νέο διεθνοποιημένο περιβάλλον. Από κάθε πλευρά πάντως η σύνδεση των τόνων και της γλώσσας με τη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας θεωρήθηκε δεδομένη.

Επιπρόσθετα, επρόκειτο για μια περίοδο μετάβασης: μετάβασης από τη δικτατορία στη δημοκρατία και σε ό,τι μας αφορά από την καθαρεύουσα στη δημοτική. Με αφορμή την τονική απλοποίηση, εγέρθηκαν αντανακλαστικά αντίστασης απέναντι στην ίδια την διαδικασία της αλλαγής, όχι δηλαδή μόνο στο περιεχόμενό της· ιδίως όταν το ΠΑΣΟΚ εμφανίστηκε ως βασικός φορέας αυτής της αλλαγής¹⁵⁶

¹⁵⁴ Spiros Moschonas, «'Language Issues'»..., ό.π., σ. 294.

¹⁵⁵ Για την ανάγκη, καθώς και την αποτυχία του εξευρωπαϊσμού τον 19^ο αιώνα, βλ. το βιβλίο της Έλ. Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο»...*, ό.π. και ειδικά σ. 161-174.

¹⁵⁶ Βλ. λήμμα «Αλλαγή» του Β. Βαμβακάς και Π. Παναγιωτόπουλος, ό.π., σ. 19-22.

«στερώντας» από τα κόμματα της Αριστεράς αυτήν την πρωτοβουλία. Μάλλον έτσι μπορεί να ερμηνευθεί η αμήχανη και πολλές φορές εσωτερικά αντιφατική στάση της Αριστεράς απέναντι στο ζήτημα.

Τα επιχειρήματα περί ευκολίας και απλοποίησης συνεπάγονταν μαζικότητα και άρα απειλή του πολιτισμικού κεφαλαίου εκείνων που είχαν «παιδευτεί» να μάθουν πολυτονικό. Εξάλλου, το πολυτονικό μέχρι και σήμερα, πάνω από 30 χρόνια μετά την θεσμική καθιέρωσή του, δίνει ακόμα προστιθέμενη αξία σε ένα κείμενο, ακόμη και αν ονομάσουμε αυτήν την αξία «αισθητική», απεκδυόμενοι την ιδεολογική της διάσταση. Αυτό είναι δείγμα της αντίληψης ότι εκείνος που καταστρέφει την ελληνική γλώσσα και ταυτόχρονα απειλεί την εθνική ταυτότητα, δεν είναι ποτέ αυτός που χρησιμοποιεί την καθαρεύουσα, ακόμη και λανθασμένα, αλλά «εξακολουθεί να είναι αυτός που κάνει, ενδεχομένως άθλια, λάθη αλλά πάντα στη δημοτική»¹⁵⁷. Άρα με αυτή την έννοια, το πολυτονικό, εκτός από προστιθέμενη αξία, προσφέρει κι ένα δίκτυο προστασίας.

¹⁵⁷ Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *Οι φόβοι*, ό.π., σ. 124-5. Την ίδια άποψη υποστηρίζει και ο Ρ. Mackridge, *The Language ...*, ό.π., σ. 332-3.